

1281y-

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK :

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

FŐMUNKATÁRSÁK :

KANYARÓ FERENCZ, DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINCZ.

XXXVIII. KÖTET.

KOLOZSVÁR

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1903.

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Örökélet hite a Jézus által. ÜRMÖSI KÁROLY	49.
Egyházi beszéd. GÁLFY ZSIGMOND	154.
Egyh. beszéd. RÉDIGER GÉZA	196.
Zsinatot üdvözlő beszéd. FERENCZ JÓZSEF	261.
Urvacsorai beszéd. KOVÁCS JÁNOS	269.
Az igazság kapuján belül és kívül. CSIFÓ SALAMON	337.

II. Hittaniak, bölcselemiek.

Sabatier a kereszténység lényegéről. I. II. PÉTERFI DÉNES . 1,	123.
A parsismus behatása az islamra. GRÓF KUUN GÉZA	67.
A Manchester College és Dr. Drummond. CSIFÓ SALAMON . . .	72.
Gyöngymondatok (Ujkori íróktól) Gyűjtötte KISS MIHÁLY . . .	105.
Gondolatok. BÁRÓ PETRICHEVICH-HORVÁTH KÁLMÁN . . .	161, 218.
Átöröklés és fejlődés. CSEGEZY LÁSZLÓ	179.
Tudomány és katholicismus. VÁRY ALBERT	295.
Loyson Hyacinthe Servetről. PÉTERFI DÉNES	311.

III. Nevelés és oktatásügyiek.

A természetrajz paedagogiai jelentősége. DR. SZOLGA FERENCZ .	38.
Megnyitó beszéd jóltevők emlékünnepeén. SÁNDOR JÁNOS . . .	134.
Dersi János emlékezete. DR. SZOLGA FERENCZ	138.

IV. Életiratok, történelmiek.

Beszéd homoródszentmártoni Biró Sámuel felett 1721-ben. KONCZ JÓZSEF	15.
Bogáthi magyar szabású zsoltárai. KANYARÓ FERENCZ	96.

Spears Róbert élete és működése. KOVÁCS JÁNOS	147.
Egyh. tört. adatok:	
CL. Tiboldi bucsúlevele Szentgericzén. Közli KANYARÓ FERENCZ	158.
CLI. Joó Sámuel első értesítő levele Bécsből. Közli KONCZ JÓZSEF	160.
CLII. A papmarasztás eltörlése. Közli KANYARÓ FERENCZ	216.
Bogáthi zsoltára a jézsuiták ellen. I. II. KANYARÓ FERENCZ	185, 231.

V. Egyházi élet.

A vargyasi zsinat:

I. Id. Daniel Gábor főgondnok megnyitó beszéde . . .	249.
II. Ferencz József püspök évi jelentése	253.
III. Az E. K. Tanács jelentése	329.
IV. Elintézett ügyek. . . . N.	334.

VI. Vegyesek.

Helyzetünk a mai felekezeti viszonyok közt. VÁRY ALBERT . .	88.
Lőfi Áron ünnepélye: I. Ima. LŐFI ÁRON	204.
II. Egyh. beszéd. VÉGH MIHÁLY	206.
Hálaadó Ima. HADHÁZY JÓZSEF	213.
A szabadság ára. Ford. JÓZAN MIKLÓS	275.
Tóth Béla és Székely Sándor Hadúrja. RÓRENC.	344.
Dilthey Vilmos. DR. G. K.	352.

VII. Irodalmi értesítő.

Nyelvészeti füzetek. Simonyi Zsigmond. Ism. Dr. K. E. 58. Le protestantisme liberal, ses origines, sa nature, sa mission. Reville Jean. Ism. (cz). 107. Memorials of Robert Spears. Ism. . . . 107. Beszéd hómorodszentmártoni Bíró Sámuel felett 1721-ben. Latinból ford. és bevezetéssel ellátta Koncz József. Ism. . . . 108. Rédigér Gézától »Az isteni gondviselés jelei és czéljai a magyar nemzet honfoglalásában«. Ism. . . . 108. Emlékkönyv. Szerk. Borbély Sándor váci siketn. int. igazgató. Ism. (Dr. G. K.) Wundt jelentősége a filozófiában. Irta Rácz Lajos Ism. . . . 164. Fajunk lebediai és etelközi művelődése. Irta

Dr. Gróf Kuun Géza. Ism. . . . 280. Józán Miklós kiadásában. . . .
280. Prot. Árvaházi Képes Naptár. Szerk. Kenessey Béla. Ism. . . .
280. Koszorú. Prot. népies kiadványok. Ism. . . . 281. Vas Gereben.
Irta Barabás Ábel. Ism. Kanyaró F. 281. II. Rákóczi Ferencz beik-
tatása az erdélyi fejedelmi székbe. Irta ifj. Biás István. Ism. . . . 283.

VIII. Aranykönyv.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok. 65.
Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templomra.
65. Ajándék a tartafalvi egyházközségnek. 66. A Székelyudvar-
helyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.
120. 176. 227. 292. 356. Adakozások a marosszentbenedeki
unitárius templom kijavítására 122. 178. Nyilvános köszönet. 122.
Adakozások a haranglábi templom és toronyépítésre. 178. Kegyes
adakozás a kükküllői unitar. egyh. körben 1902. évben. 229. Hévízi
adakozás. 294. Nagysolymosi adakozás. 294. Adakozás a kolozsvári
egyházközség templomtornya újraépítésére. 356. Adakozások a nagy-
ajtai unitárius egyházközség új papi házának építéséből fennálló tarto-
zások törlesztésére. 358.

IX. Különfélék.

Felhívás a székelyudvarhelyi templomra való adakozásra. 59.
Az 1848: XX. t.-cz. 3. §. végrehajtása. Az angol unitáriusok theol.
akadémiája. Az unitárius kereszténység Japánban. 61. Németországban.
A pápa és a biblia. 62. A reformkatholicismus és a hierarchia. 63.
Mitrovics Gyula †. Lelkészcserék. Tudori fokozat. Történeti adat.
64. Vargyas. Loysou Hyacinthe Servetről. 109. Németországban a
Delitzsch felolvasása. 110. Voltak-e a zsidók egyáltalán Egyiptomban?
116. Franciaországban. Bonaparte Napoleon. Oroszországban. 117.
Az unitárius theol. hallgatók és a magyarországi prot. theol. hallgatók
conferentiája. A kongregációk és a politika. 118. Kolozsvári colle-
giumunk vesztesége. Nagy Sándor †, 119. Lőfi Áron jubileuma. Az
angol unitáriusok évi nagygyűlése. 164. A Servet emlék ügye. 165.
Emerson. 166. Dr. Delitzsch. Miért nem törlik el Németországon
a jezsuita-rendet kitiltó törvényt? 167. Franciaországban. Az egyház
és állam különválasztása. 169. Russel Wallace. Az érettségi vizsgáról.
170. A nevelésről Dr. Harnack. Az istentiszteletről Emerson. 171.

Lord Kelvin. Uj államtitkár. Dr. Schneller István. Kinevezés. Kiszálás. 172. Szigethi Cseh Sándor. 173. Mózes András 1837—1903. Dr. Iszlay József. 174. Pályázat 175. Nyilvános köszönet. XIII. Leo. 220. Loyson Hyacinthe és XIII. Leo. Az unitarius és más szabadelvű gondolkozók és munkások nemzetközi tanácsa. 221. A tisztán-
innyi ev. ref. egyházkerület. 222. A Servet-émlék fölirata. Franciaországban Dean Farrar. Oroszországban. 223. Elvi jelentőségű határozat iskolaügyben. 224. Értesítők. 226. Főt. Ferencz József püspök Küküllőmegyében. Az amsterdami congressus. 283. Az új Savonarola. Angolországban. 285. Renanról. 286. Franciaországban 287. X. Pius pápa. A Brahmo Somaj. Magyar unitáriusok száma. 288. Koppándi régi unitárius egyház. II. Rákóczi Ferencz emléke. 289. Unitar. egyetemi hallgatók. Válopörök. A polgári házasság és a szentszék. Egy babilonai iskola 290. Egy levél. 291. Servet emléke. 347. Daniel Gábor titkos tanácsos. Daniel Ferencz kardja. Róm. katolikus országos nagygyűlés. Egy amerikai lap a pápa-imádásról. 348. Hány pap van Magyarországon? A legújabb unitárius templom. 349. Loisy abbé a bibliáról. Oktatásügy a francia parlamentben. 350. Francia néphumor a pápáról. Magyarország jövődelme. Egy híres történettudós halála. 351. Pukánszky Béla. Unitárius természettudós sikere. Az orvosok lapja. 352. A Servetnek emeltengesztelő emlék. A Petrichevich-Horváth-család gyásza 355.

Gyász hírek. 119. 175. 356.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVIII. évf.

Januáriuſ—Februáriuſ.

1-ső füzet.

Sabatier a kereszténység lényegéről.¹

I.

Mi a kereszténység lényege, alapelve?

Tizenkilencszáz esztendőn keresztül a kereszténység annyi különböző formát öltött magára, annyiféle alakot nyert, oly gazdaggá és terebélyessé lett, hogy nem könnyű dolog az intézmények, hitnézetek, istentiszteletek és szertartások e sűrű hajtásai alatt megtalálni az alapgyökeret, a melyből eredt, s a melyből ma is táplálékát meríti. Nem sokra mennénk, hogyha az egyházakat kérdeznők meg e kérdésre nézve. Mert mindenik a maga hivatalos theológiája, hitvallása szerint felelne. A róm. katolikus azt mondaná, hogy az egyház intézménye és csalhatatlan tekintélye a kereszténység lényege; az egyház az alap, a melyen minden nyugoszik s a ki nincs az egyházban, az a keresztény igazság birtokában sem lehet. A protestansok meg éppen eltérő feleletet adnának: némelyek a hit által való üdve-

¹ *Esquisse d' une philosophie de la religion d' après la psychologie et l' histoire par Auguste Sabatier. Troisième édition. Paris. Ch. II. p. 174—207.* E műből közöljük e fejezetet. E mű az ezelőtt mintegy másfél évvel elhunyt Sabatier Augustenak, a párisi theol. facultas ismert nevű tanárának a munkája. Sabatier gondolkozásán tagadhatlanul meglátszik az Augustinus-féle gondolkozás-mód, mely az Isten immanentiáját az egyéni öntudatban nemcsak minél érezhetőbbé törekszik tenni, hanem oly határig kiterjeszti, hogy az ember számára nem marad fenn semmi akarati szabadság, semmi tehetség a saját magától való cselekvésre. Mindazonáltal műve reánk nézve is nagyértékű, mert az a személyes vallásos tapasztalaton és az ész szabad használatán alapszik. És ezen az alapon a kereszténység megalapítójának személyiségét sehol sem tekinti más emberi személyiségektől lényegileg különbözönnek, sőt az új orthodoxia tanát is, hogy az isteni logos ember Jézussá alakult át és az ember Jézus végül isteni logossá, a leghatározottabban visszautasítja. Csodálni lehet, hogy Sabatier ily nézet mellett nemcsak az orthodoxiára mér munkájában csapásokat, hanem ilyenben részesíti a rationalismust is, melynek pedig ugyanaz a nézete és még Sabatier előtt, s melynek újabbkori képviselőivel ő annyi nézet-

zülés tanát, mások a szentírás tekintélyét, mások ismét a Krisztus természetfölötti istenségét, öröktől fogva való elő-lételet mondanák a kereszténység lényegének, mert ezek nélkül a hitnézetek nélkül a kereszténységet képzelni sem tudják. Az egyházakkal végnélküli vitába keverednénk.

Szerencsére a kérdés történelmi és lélektani szempontból sokkal egyszerűbb. Mert a mikor a kereszténység alapelvét keressük, mit akarunk megtudni? Semmi mást, mint azt, hogy mi teszen egy keresztényt kereszténynyé; semmi mást, mint a benső alkatrészt, mely ha a lélekben megvan, kárpótolja minden egyébnek a hiányát, s melyet, ha az hiányzik, semmi egyébbel kárpótolni vagy helyettesíteni nem lehet; szóval semmi mást, mint a vallási tapasztalatot, mely minden kereszténynek a benső érzetét meghatározza, megjelöli és a mely a keresztényeket egy nagy erkölcsi család tagjaivá teszi, s idő és hely, nyelv és műveltség, szertartások, sőt hitvallások ellenére is ilyenekül tekinti. Hogy ezt a közös vonást, ezt az ismertető jegyet fölfogjuk, arra nézve nincs szükség semmi vitára, arra nézve csak egy kis történelemtudás és kevés lélektan szükséges.

A történelemben a kereszténység úgy jelenik meg, mint az emberiség vallási fejlődésének határköve és koronája. A keresztény tudatában még ennél valamivel többnek, tudniillik tökéletes vallásnak. De hogyan értsük ezt: tökéletes vallás? Az érzékfeletti ismeretek teljes rendszerének tökéletességét

közösséget mutat. A rationalismusról azt mondja: hogy a mikor a régi hitnézetek helyébe újabb egyszerűbb hitnézeteket állít, a vallásos tapasztalatot nem veszi figyelembe, a vallás tartalmából azt kihagyja, úgy, hogy abban csak értelmi vagy tani elem marad. Ez téves. Mert a rationalismusnak újabbkori képviselői, „kik a régi hagyományos eszmék alatt más, kevésbé ellenmondó erkölcsi és észszerű eszméket keresnek“, úgy a bibliai kritika, mint a vallásos bölcsелеm körében, az észszerűbb és erkölcsibb eszméket éppen „a vallásos tapasztalatra“ igyekeznek visszazavinni. A rationalisták nélkül oly munka, mint a milyen a Sabatier-é, alig is jöhetett volna létre. — A kereszténység lényegéről írt fejezete, a melyet közlünk, egyik legékeesszólóbb magyarázata a hitnek, és egyszersmind a legtanulságosabb is. Megmutatja a valódi keresztény szellemet, melylyel a vallási egységnek, békének és testvériségnek is mélyebb és szentebb érzése párosul. Az Isten és az emberi lélek közti közvetlen rokon viszonyban a jobb lelkek, tartozzanak névleg bármely társadalmi és egyházi csoporthoz, lerombolhatlan alapját találhatják az egyén vallásosságának és alapelvét a társadalmi és vallási egységnek, a legösszekötőbb, legbiztatóbb, legtermékenyítőbb alapelvet, a mely létezhetik.

értsük-e, oly vallástudomány tökéletességét-e, melyet a korábbi nemzedékek nem ismertek, hanem csak a keresztény kor? Egyáltalán nem. Hogyha vannak tanult keresztények, vannak sokan tudatlanok is. És mégis mind keresztények, keresztények egy és ugyanazon elv alapján, mely nem függ az ő műveltségük fokától. Egy keresztény se tartja az ő tudását tökéletesnek. Pál apostollal mindenik azt vallja, hogy az nem tökéletes. Az isteni dolgokat csak homályos tükörben látjuk. Mit állítanak hát teljes bizonyossággal, a mikor azt mondják, hogy a kereszténység tökéletes vallás? Azt, hogy miután a vallás Istennel való viszony, a tökéletes vallás az ő Istenhez való viszonyuknak és Isten hozzájuk való viszonyának tökéletes megvalósítása. Ez részükről nem elméleti eredmény, hanem benső tapasztalatuknak közvetlen gyakorlati eredménye. Érzik, hogy vallási szükségük teljesen kielégül, hogy Isten velük és ők Istennel oly benső és boldog viszonyba léptek, hogy a gyakorlati vallás tekintetében nemcsak hogy semmit nem gondolnak ezen túl és felül, hanem nem is kívánnak. Csak arra törekeshetnek, hogy minél inkább és minél jobban megvalósítsák életükben ezt a fensőbb viszonyt, ezt a vallásosságot, melynek elve bennük lakozik; tudják, hogy abban rájuk nézve a tökéletes szellemi fejlődés és örök élet magva van. Ezért állítják azt minden kétség nélkül, hogy a kereszténység eszményi és tökéletes vallás, az emberiségnek végső vallása.

Ez a keresztény tudat első állítása. A második pedig ez.

Az Isten és lelkem közötti eme tökéletes viszony, ez a legmagasabb vallási jó, a kegyességnek ez a neme, mely az én örömem és erőm, mely megvilágosítja, megújítja és föntartja egész benső életemet, nem tőlem van, nem az én erényem teremtette azt. Szülőimre sem vihetem vissza eredetét, ámbár lehet, hogy tőlük vagy tanítóimtól nyertem azt; az egyházra sem, ámbár annak mindig tanítványa maradok; mert szülők, tanítók és egyházak velem együtt el fogják ismerni, hogy ők csak azt adták tovább, a mit ők maguk is mástól nyertek. A keresztény tapasztalatoknak évlánczán fölfelé menve eljutok az első tapasztalathoz, a teremtő, kezdő tapasztalathoz, mely lehetővé tette és szülte a többieket. Ez a tapasztalat a Jézus Krisztus benső érzetében valósult. Következőleg nemcsak azt állítom, hogy Krisztus a kereszténység szerzője, hanem azt is,

hogyan annak első magva az ő benső életében formálódott, hogy mindenekelőtt ebben az életben nyilvánult az isteni kijelentés, mely aztán ismétlődve és sokszorozódva megvilágosította és éltette az egész emberiséget. A kereszténység ezért nemcsak eszményi, hanem történelmi vallás is, elválaszthatlanul összekötve a Jézusnak nemcsak hit- és erkölcsi elveivel, hanem a személyével, és amaz új szellem folytonos hatásával is, mely őt lelkesítette s mely nemzedékről nemzedékre tovább él az ő tanítványaiban.

Ez a két állítás egyformán közvetlen és lényeges minden keresztény lelkiismeretre nézve. A kérdés most már csak az, hogyan lehet a kettőt egyeztetni. Hogyan lehet az, a mi eszményi és tökéletes, a történelemben meg is valósított? És hogyan tartható az, a mi történelmi, eszményinek és tökéletesnek? Nem úgy tetszik-e, hogy e tulajdonságok egymást kizárják, egymásnak ellentmondanak, s hogy a kereszténység nem lehet eszményi vallás a nélkül, ha egy különös történelemhez kötöttségtől meg nem szabadul; vagyha történelmi vallásnak akar maradni, akkor le kell hogy mondjon a teljes tökéletesség igényéről? Másfelől, e két tulajdonság nem egyformán szükséges-e arra nézve? Hogyan létezhetik, hogyha a formalis logikának engedelmeskedik, mely azt kívánja, hogy a kettő közt választani kell? Mi egyéb lesz akkor, mint speculativ bölcselet, ha a történelmi hagyománytól elkülönül? Ont-e akkor belém bizalmat, talállok-e benne biztonságot, ha nem úgy jelenik meg, mint tökéletes, mindig érvényes vallás?

A theologiának kezdettől fogva nem volt más munkája, minthogy e kérdéssel foglalkozzék; mindenesetre égetőbb és nehezebb kérdése nem volt, mint hogy e két ellenmondónak látszó dolgot egyeztesse. A hittudósok közt mindig két irány volt, a szellemek két családjának megfelelőleg: az *idealista* irány, Origenes és hívei iránya, mely az eszmékre helyezi a súlyt, mely vallási metaphysikát vagy gnosist alkot, a mely szükségképpen észszerüsíti a hitnézetet, s a melyre nézve a történelem csak időleges boríték, külső, érzékelhető illus.ratio; és a *realista* irány, melynek Tertullianus a képviselője, mely ellenkező hajlamnak engedelmeskedik az eszméket anyagiasítja s mindennek, még Istennek is emberéhez hasonló testet ad, a jelenségeket istenesíti, és az esetleges történelmet örökkévaló

metaphysikává változtatja át. E két állandó és egyenközűleg haladó irányból két megoldása származott a kereszténység lényege kérdésének: a rationalismusé és az orthodoxiáé.

Az első a lényeket az ész és lelkiismeret bizonyos egyszerű igazságaiban látja, melyek minden időé és minden országé, s melyeket minden ember elfogad az ő természetes világosságuknál fogva. A Názáreti Jézus ez igazságoknak lehetett hirdetője és mátyrja; de világos, hogy az ő személyisége csak annyira lényeges a kereszténységre, mint Platoé az ő böleselmére. Csak-hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni: hogyha a kereszténységet Krisztustól elszakítjuk, megszűnik tényleges vallás lenni és csak elvont, holt tan lesz, elvesziti vallásos erejét és hatását.

Az orthodoxia, legyen az katolikus vagy protestans, e szírtet kikerüli, de egy másikba ütközik belé. Krisztust az örök háromság második személyévé téve, a Fiut az Atyával egylényegüvé és egyenlővé, kiveszi őt a történelemből és az érzékfeletti világba viszi át. De a történelmit így istenesíteni annyi, mint azt bizonyos módon lerontani. A hitnézet, a dogma megsemmisíti a Jézus megjelenésének határolt, viszonybeli és emberi jellemét. Jézus élete elveszti valóságát. Nem ember áll többé szemeink előtt, habár az egyház elméletileg fenn is tartja a Krisztus istensége mellett az ő emberi voltát. Istensége végzetesen elnyel mindent. Csak egy Isten áll előttünk, ki kortársai között jár emberi alakba rejtve. A hagyományos kereszténység oly kiigazíthatlanul doketikus, hogy tényleg lehetetlen ezen az állásponton Jézusnak valódi életét megírni a nélkül, hogy az ember ne essék abba az újkori és egyszersmind félig pogány eretnekségbe, melyet *ζέωντας*-nek neveznek, abba az elméletbe, a mely szerint az előre létező, örök istenség öngyilkosságot követ el, mikor testiesül, incarnalódik a végből, hogy fokozatosan újrászülessék és emberi életének végén magát ismét istennek találja.

Lehet-e e nehézségtől szabadulni? Van-e út Scylla és Charybdis között? Nincs, a meddig ahoz az értelmi fogalomhoz ragaszkodnak, mely a rationalismusnak és orthodoxiának közös hibáját alkotja. Hogyha a kereszténység lényege a természeti igazságokban vagy a természetfeletti hitnézetekben van, a kérdés nem oldható meg. Minden védelem összetörik azon az el nem hárítható ellenmondáson, melylyel azonnal szembe

találjuk magunkat. Strauss érve jut eszünkbe, az az érv, melyet a bölcselek gyakran használnak, a hittudósok pedig hallani sem akarnak. Ez érvet az elmúlt félszáz esztendő történelmi tanulmányai nem hogy gyengítették volna, hanem még erősítették: „Az eszme teljes gazdagságát nem önti ki egyetlen egy egyénbe. Az absolut nem száll le a történelembe. Az minden analogiának ellentmond, hogy a tökéletesség teljessége akár-miféle evolutionak is a kezdetén lenne található; a kik azt a kereszténység kiindulására teszik, éppen úgy csalódnak, mint a régiek, kik az aranykort az emberi történelemnek a kezdetére tették. Vagy el kell a kereszténységet választani a Jézus személyétől, vagy az megszűnik az emberiség eszményi vallása lenni“.

Mielőtt tovább mennénk, illő, hogy e nevezetes dilemmának erejét és gyöngeségét megmérjük és hogy vizsgáljuk, hogy hogyan lehet abból kiszabadulni. A hagyományos theologia itt fölmondja a szolgálatot. De ez csak azt mutatja, hogy azt reformálni kell. Helyezkedjünk egy más álláspontra és vizsgáljuk a tökéletesség eszméjét, mely a Strauss érvelésének a kiindulását teszi. Mikor Strauss az egész vagy a teljes tökéletességről beszél, mely egy történelmi láncznak első szemében nem található, kétségtelenül mennyiségbeli tökéletességet ért, azaz teljes gyűjteményét az erényeknek, érdemeknek és tehetségeknek, melyeknek számbeli együvéadása teszi a teljes ismeretet. Ebből a szempontból Strauss észrevétele elvitathatatlan. Sem a tudomány tökéletessége, minden tudományos fölfedezést magában foglalva; sem a műveltség tökéletessége, az emberi életnek minden haladását és alakját felölelve, nem található és nem lesz található a történelemnek kezdetén vagy bármely adott pillanatában. Egy egyén, bármily nagy legyen is, nem mérítheti ki a faj életét vagy munkáját úgy, hogy a fejlődést haszontalaná tegye. De a tökéletességnek ez eszméje nem ellenmondásos-e, nem téves-e? A mennyiség vagy a kiterjedés categoriája alatt valódi tökéletesség nem lehetne sem az egyénre, sem a fajra nézve. Akármennyit fog is fel az ember abból, a mit számítani vagy mérni lehet, az emberi elme annál mindjárt még többet és nagyobbat bír felfogni. Tökéletes szám nem létezik. Itt lényeges különbség forog fenn, a mennyiség és minőség vagyis a lény intenzitása közti különbség. A kettőnek fokai közt nincs semmi hasonlóság, következőleg semmi közös mérték. És a mi

igaz az egyikre nézve, a másikra nem az. Ha egy köbméter követ veszünk és ezerrel vagy millióval szorozzuk, a kő mégis ugyanaz, vagyis a millió köbméter kőben sincs több valóság, mint egy köbméter kőben. De vegyük a kő hasadéka közt előtűnő mohát; egy kevés zöld mohában több lét van, vagyha úgy tetszik, magasabb minőségű lét, mint akár egy rakás sziklában. S nem kell feledni, hogy egy csirára volt szükség, hogy az létrejöjjön és ez a csira a valódi tökéletességnek egy neme a szerves anyaggal viszonyítva, s annak élet a végső célja. Ezért bátran mondhatjuk, hogy az evolutio nem oka semmi létezőnek, hogy a fejlődés csak azt hozza elő, a mi a csirában van elrejtve s annál nem többet; hogy ezer gyöngye elme nem ad egy lángelmét és ha az ember a majomtól származott, a teremtés összes majmai együttvéve nem tesznek ki egy emberi öntudatot. Ebből a szempontból nemcsak ellenmondásosnak nem fog látszani, sőt természetesnek és a történelem analogiájával egyezőnek, hogy a kereszténység alapítójának személyében az Istennel való azt a tökéletes viszonyt, a kegyes érzetnek azt a tökéletességét találjuk, a melyet ma is minden keresztény tapasztal magában s melyről elismeri, hogy azt a vele való közösségből merítette.

Hadd álljanak itt és erősítsék e nézetet Pascal szavai. Háromféle nagyság van, azt mondja Pascal. Minden testet összevéve sem lehetne belőlük egy kicsiny gondolatot is kivonni, ha mindenek előtt nem volna egy elme, mely azt felfogja. Valamennyi gondolatból sem lehetne a szeretet mozgalmát előhozni, ha nem volna szív, mely azt létrehozza és érezze. Nem hogy szükségük volna arra, hogy ugyanazon tulajdonságokban nyilatkozzanak, hanem e különböző nagyságok egymástól teljesen függetlenek maradnak, sőt egymással összemérhetlenek. Az a mi az egyiket fénylővé teszi, a másiknál hátrány vagy homály lenne. Nagy Sándor oly pompával jelent meg, mely elvakította a testi ember szemét, csodálatra ragadta képzelmet. Archimedesnek nem volt szüksége Nagy Sándor pompájára, hogy az emberekre hatást tegyen; az ő nagysága értelmi, egészen más természetű nagyság. És így a Krisztus is nem a Nagy Sándor fényével, s nem is az Archimedesével jelent meg. Az ő nagysága ismét mástermészetű. Az tényleg annyira különböző, hogy sem a győző dicsősége, sem a lángelme hatalma, ereje nem

adhat semmit ahhoz, és arra nézve, hogy jobban fényeljék, arra volt szüksége, hogy alsóbb sorban és alázatosságban jelenjék meg. Ezért ő alázatos, szenvedő, szelid és szent volt Istennel szembe, könyörületes az emberekkel és félelmetes az ördögökkel szembe. Bűn nélkül, külső javak nélkül, tudományos felfedezés nélkül, állott a maga rendjében. S milyen fényben, mily esodálatos nagyszerűségben állott a szív előtt, mely az igazi bölcseséget szemléli.

A keresztény elv.

Tehát Jézus vallásos tudatához kell jönnünk, mint első forráshoz, a melyből a kereszténység folyama kicredt. Bizonyos, hogy megtaláljuk abban a kereszténység alapelvét és lényegét, mert nagyon különös lenne, ha azt állítanók, hogy a Mester egyedül volt elzárva annak a vallásnak jótéteményétől, melyet ő hagyott tanítványaira. Nem; teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy a kereszténység alapelve mindenek előtt épp Jézus vallásos tudatának volt alapelve. Az egyiknek megállapítása a másoknak is meghatározása.

A mit az ember vallásos tudatának neveznek, az annak a viszonynak az érzete, a melyben ő az egyetemes elvvel áll, vagy akar állni, a melytől ő magát függőnek tudja, s a melyben ő a világ-egyetemmel áll, a melynek magát részeül tudja. Hogyha azt akarjuk megismerni, hogy mi a Jézus tudatának lényeges eleme, mi az ő vallásosságának megkülönböztető jelleme, azt kell kérdeznünk: minő viszonyban érezte ő magát Istennel és a világ-egyetemmel. Egész bizonyossággal és határozottsággal lehet erre felelni. Ha vannak dolgok, melyekre nézve a Mester valódi gondolata nem tisztán látható, nagyobb bizonyossággal és folytonossággal semmi sem fénylik az ő beszédein és életén keresztül, mint lelkének vallásos hangulata Istennel és a világ-egyetemmel szembe.

Ő magát Istennel fiúi viszonyban érezte és Istent magával atyai viszonyban. A név, a melyet Istennek ad, folyton, egyedül és csaknem kizárólag az Atya név, s a melyet magára nézve használ, a fiu név; az ő imádkozásának természete, imájának formája; az ő odaszentelt és mindhalálig való engedelmességének indoka; a mód, a melyen a gyógyítás munkáját teljesíti, beszéde első sikerének örvend, és a hogy munkája

látszólagos sikertelenségét fogadja és népének hitetlenségét magyarázza — nyilvánvalóvá teszi és megerősíti azt a benső viszonyt, azt a szellemi közösséget és egységet, a mely által az Atya kiterjeszti az ő életét a fiu életére és a fiu azt érezi, hogy az Atya élete által él. Ez volt a Jézus vallásos tudatának lényeges eleme, vallásosságának megkülönböztető, eredeti vonása; s ez a kereszténységnek is alapelve és lényege.

A mit Jézus vallásos tudatában észlelünk, ugyanazt megtaláljuk minden keresztény tapasztalatában. Követői épp abban a mértékben keresztények, a mely mértékben ismétlődik bennük a Jézus fiui kegyessége, a mely mértékben lesznek hozzá hasonlatosak. Követőit ez egyetlen, de elégséges jeltől lehet megismerni, abból a bizalomból, a melylyel Istent Atyjuknak nevezik, a melylyel magukat az ő szeretetére bízzák mindarra nézve, a mi jelen és jövő sorsukat illeti, s a melylyel maguk iránt önmegtagadó, mások iránt odaadó életet élnek. A kiknek benső élete az önzésből és kevélységből az Istenben való szeretet és élet magasabb tájára emelkedett, kik emez igaz megtérésben, multjoknak feledésével és megbocsátásával együtt, a magasabb élet, a tökéletes, s következőleg az örök élet csiráját és reményét megtalálták — ezek a Krisztusnak igazi vallási utódai a történelmen keresztül; ezek éltetik újra szellemét, folytatják az ő művét és éppenn annyira függnék vallásilag tőle, mint egy többé vagy kevésbé ismert elődnek a leszármazottjai, a kiknek ereiben ugyanoly vér foly, ugyanoly élet van.

E fiui érzet az Isten iránt, e testvéri érzés az emberek iránt, ez teszi a keresztényt s következőleg minden kereszténynek közös vonását. S azt is hozzá adhatjuk, hogy a kereszténység emez elve teljesen megfelel a keresztény tudat két alapállításának. A fenyegetőnek látszó ellenmondás meg van oldva és kibékítve. A kereszténység az Istennel való eme fiui egység által eszményi és tökéletes vallásnak marad; s másfelől a Jézus tudatában, mint valóságos tény jelenik meg, úgy, hogy e vallási valóság az eszmény parancsoló jellemével áll előttünk. Az ember előítéletből elhanyagolhatja a vallást, de ha kíván vallást, se nem kívánhat, se nem képzelhet szorosabb és erkölcsibb, szentebb és örvedetesebb, szabadabb és bizalomteljesebb viszonyt, mint az, mely a Jézus Krisztus fiui tudatában kezdődött.

Élet dolgában mi lehet magasabb, mint a tökéletes és

kölcsönös szereteten alapuló élet, — melyben Isten magát az embernek adja és valósítja benne atyaságát, és az ember magát Istennek adja félelem nélkül és valósítja benne emberiségét? Nem vallásos evolutio megy-e végbe, mikor e kettő, Isten és ember, a földön való öntudatos élet kezdetén ellentétben állók, áthatják egymást annyira, hogy elérik a szeretetnek erkölcsi egységét, melyben az Isten bensővé lesz az emberre nézve és benne él s az ember bensővé lesz Istenre és benne lényének teljes kiterjesztését találja. A kereszténység tehát az emberiségnek teljes (absolut) és végleges vallása.

És e fiui kegyesség a Jézus és követői személyében, egyszerűségi észrevehető, tapasztalható tünemény, úgy hogy az eszményileg tökéletes vallás kezdetől fogva mint történelmi és tényleges vallás nyilvánult. Az nem elvont eszmény, nem elméleti tan, mely az emberiség felett lebeg, hanem új élet elve és hagyománya, egy kimeríthetlenül termékeny csira, az emberi élet fájába oltva, hogy azt nemesítse, hogy annak nemesak gondolatban, hanem tényleg magasabb formát adjon. Az, a mely az első emberi tudatosság volt a földön, az érzéki természettől elkülönülve, az emberi uralmat magával hozva, Krisztusnak kezdő (initiatrice) tudatossága, a régi emberiség kebeléből kijöve, létezett és a mi szerény bolygónkon megalapította az Istenországát, azaz a szabad és tiszta szellem, az igazságosság és szeretet országát. Tehát nem egy elmélettel, nem elvont tannal állunk szembe, hanem egy tényleges erővel, egy élet hatalmával, a melylyel senki sem szakíthat — nem formában, kívülről értem, hanem tényleg, a benső emberben — a nélkül, hogy ne szakítson a szellem magasabb életével, a jövő reményével s a lelkiismeret örömeivel és egészségével.

Mikor a kereszténységet korunk embereinek e történelmi és tényleges formában mutatjuk fel, vannak, a kik hangosan ellenkiáltanak és azt mondják, hogy ez álláspont feltétlen bizalmat helyez a történelmi hagyományba, melyre nézve végre is bizonytalanságok és kétségek lehetnek, milyeneket egy kevésbé szigorú kritikus is a régi történelem mindenik fejezetére nézve könnyen támaszthat. Itt tényleg kettő között kell választani. Vagy eloszlatnak e kétségek és bizonytalanságok, melyek Jézus életére és személyére vonatkoznak és akkor ez külön tanulmányoknak az eredménye, mely tanulmányokra kevesen adhatják

magukat, s akkor a keresztény bizonyosságnak csak a tudósok juthatnak birtokába. Vagy pedig egy magasabb tekintély nevében vakon el kell fogadtatni mindenkivel, mit a kereszténység első okmányai elbeszélnek és akkor a vallásos hit összetükközésbe jön a történelmi kritikának legelemibb kivánalmaival és szükségeivel. E bonyolultságból nem lehetne kibontakozni, hogyha a keresztényvoltra és arra, hogy az ember meggyőződjék, hogy a kereszténység a tökéletes vallás, szükségképpeni feltétel lenne az, hogy az egész evangéliumi történelmet igaznak tartsa, hogyha a Krisztusról szóló hagyomány és legendák tennék a kereszténység való igaz lényegét. Ezt a lényegét mi egy vallásos tapasztalatban találtuk, az Istennek ama bensőleg való kijelentésében, mely a Názáreti Jézus lelkében tétetett először, de a mely megerősítettik és ismétlődik, ha nem is oly fényesen, de félreismerhetlenül, minden igaz követője lelkében. Következőleg a keresztény elv nem a múlt emléke, nem egy holt vagy egy okmányokba zárt tan, hanem egy mindig élő dolog, mely a keresztény élettel magával adódik tovább, mely minden korban jelen van s minden nemzedékkel egykorú. Kétségtelenül a múlt írott okmányait nem kell megvetni, azoknak értéke megbecsülhetetlen, de mégis azok magának a keresztény életnek a termékei. És a keresztény élet nem függ annyira azoktól, hogy nélkülök kioltatnék. Hány szerény és tudatlan, kik sem írni, sem olvasni nem tudtak, lett csodálatraméltó kereszténynyé, a nélkül, hogy valami authenticust tudott volna a Krisztusról, ha csak azt nem, hogy általa az Isten gyermeke lett! A történelmi kritika jogosúlt tudomány, az magában kitünő dolog és mi teljes odaadással műveljük is azt, hogy a tényleges és emberi valót elválasszuk a mythologiai legendáktól, milyenekkel minden régi történelem tele van; de a történelmi kritika semmit sem tehet, sem nem gyöngitheti, sem nem erősítheti a keresztény elv erkölcsi értékét, hanem csak elismerheti, méltathatja a vallásos lelkiismeretet. E dolgok, mint Pascal mondotta, más természetűek és más a mértékük.

Minél inkább előhaladunk, annál inkább látjuk, hogy meg kell különböztetnünk a kereszténység alapelemét és különböző időleges formáit, a vallásos tudatot és annak kifejezéseit. Látjuk, hogy ki kell emelnünk Jézusnak fiui kegyességét és abban találunk alapelvét, lényegét az új vallásnak, melyet ő vezetett

bé a világba. Ebben úgy hiszem, minden keresztény egyetért; de a magyarázatban sem a múltban nem értettek egyet, sem a jelenben nem értenek. Ki kell kerülni a félreértést, nem kell összezezavarni vagy azonosítani a pszichológiai jelenséget, a vallásosság benső és élő tényét a hittudósi magyarázatokkal, következésképp a hitnézetekkel, melyeket abból kivonnak. A vallásos tudat ténye egy és ugyanaz, a magyarázatok és hitnézetek megkülönbözők.

Igy az első keresztények, a kiket még „nazarénusoknak” neveznek, Jézusnak isteni fiúságát a Messiás tulajdonságával jelölik; Jézus nekik „Dávid fia” volt; a régieknél ugyanis az volt a szokás, hogy isteneknek, istennek, vagy Isten fiainak nevezzék a királyok örököszeit és leszármazottjait. De ezt a magyarázatot, mely lényegében politikai és zsidós, nem sokáig találták kielégítőnek. A nyolczvanadik év felé, Jézus halála után körülbelül félszáz évvel, hogy a Krisztust jobban elkülönítsék a többi embertől, hogy az ő isteni fiúságáról inkább számot adjanak, a physikai fiúság egy nemével kezdték felruházni. Költői nyelven azt mondták róla, hogy földi atya nélkül jött a világra, egy szűznek természetfeletti foganása által, ki anyává a szentlélek titkos ereje által lett. Népies és kegyeletes legenda, melynek megvan a maga értéke, de a melyet magyarázni kell s a melyet sem az első keresztény nemzedék, sem az apostolok, sem főleg a Krisztus nem ismertek. Később ezt sem találták elégségesnek . . . Egy isteni lény kezdete nem lehet a történelem valamely pillanatában. E lény, ki Herodes alatt jött a világra, előre létezett az Isten kebelében. E lény a *Logos* volt, azzal a természetfeletti küldetéssel, hogy az isteni életet a világnak kinyilvánítsa. Születése nem volt egyéb, csak testté levés - incarnatio, a minek a módja a negyedik evangélium szerzőjét nem érdekli. A lényeges dolog, hogy az örökké való fiú, ki kezdettől fogva az Atyával volt, s a kiben az élet és a világosság forrása volt, emberi testben mutatkozott és az ő emberiségének átlátszó fátyolán, hogy minket megvilágítson és éltesen, isteni dicsőségének néhány sugarát bocsátotta át. Igy Origenes ideje után a nikeai és chalkedoni zsinatokon hosszas és heves viták után a Jézus Istenségéről való hitnézetet alkották meg.

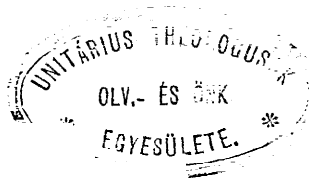
Nem folytatjuk tovább e hitnézet történetét, nem számítjuk

elé azokat a nehézségeket, melyeket a zsinatok által megállított formula azután előidézett, sem hogy hogyan kísértették meg azoknak a megoldását, mindenekelőtt a doketikus elmélet által, az isteni természet és az emberi természet egymással való közlése, kölcsönös kicserélése által, és azután a *ζένωσις* fölvételével, vagyis azzal a fölvétellel, hogy az Isteni logos ember Jézussá alakult át és az ember Jézus végül Isteni logossá. Ez elvont dolgok vitatását a hivatalos hittudósokra hagyjuk. E költői és metaphysikai magyarázatok közül mindenki választhatja azt, a melyik neki inkább tetszik, vagy — a mi legokosabb — nem fogadja el egyiket se, nem ismeri el, hogy azok a kereszténység lényegéhez tartoznának; igényük túlságos, mikor arról akarnak beszélni, a mit egyáltalán nem tudnak, holott sokkal okosabb volna a mellett maradniok, hogy a Jézus vallásos tudatát és fiui kegyességét magyarázzák az egyszerű és tudatlan emberek vallásos hitével: „Isten az, a ki azt tette.“ Isten működésének csakis a hatásait tudjuk felfogni, ez együtt oly fénylő és titokzatos hatásokat.

E metaphysikai elméletek veszélyesek. Mihelyt az ember azokban akarja látni a kereszténység lényegét, azok megváltoztatják a lelkiismeret vallásos tényét, holott azt igénylik, hogy azt megmagyarázzák és védelmezik. Metaphysikai viszonynyá alakítják, a mi Jézusban erkölcsi és emberi érzelem volt és személyes és élő kegyességét holtta teszik. A fiúság és atyaság kettős érzelméből mindenáron valami természetfeletti dolgot akarván csinálni, emberen kívüli dolgot csinálnak, mely aztán az emberiségre nézve idegen lesz. Az erkölcsi életen kívül helyezik és azonnal megsemmisítik. Hogyha Jézusban nem maga az ember, hanem az isteni lény az, mely magát „Isten fiának“ érzi és mondja, természetfölötti eredeténél fogva, akkor világos, hogy neki ebben kiváltsága van, mely a többi emberekkel nem közölhető, a kiknek eredete földi. A vallásos tapasztalat, az isteni kijelentés, mely az ő tudatában tétetett, nem tétethetik az enyimben. Jézus reám nézve teljesen idegen marad; talán adhat nékem valami alamizsnát, nyújthat mint királyfi a szegénynek egy darabka aranyat, de nem az én testvérem; benső élete nem az enyém, imája nem lehet az én imám. Az ő metaphysikai istenségéről való hitnézet, azonkívül, hogy az ő emberi életét hazug látszattá teszi, örökre elválasztja azt az emberiség-

től. De még ennél is több. Az Isten és ember közötti régi ellentét még nagyobb lesz, mint azelőtt volt. Az Istent és az embert mélység választja el örökre, a conciliumok Krisztusának lelkiismeretében éppen úgy, mint az én keresztény lelkiismeretemben. Az Istennel való egységem leromboltatik, üdvöm bizonytalanná lesz és a tökéletes, a végleges vallás, melyet megtalálni hittem, eltűnik. A paganismus finomított és magasabb formájában találok magamat, oly kereszténységben, mely a transcendens metaphysika formái alatt nem egyéb, csak egy új mythologia.

Térjünk, térjünk minél gyorsabban vissza a történelem Krisztusához, az egyedül valódi és élő Krisztushoz. A történelem Krisztusában találok meg az „emberfiát“, kiben fájának élete öszszesül, úgy hogy a mi benne nyilvánul az új vallásos életre, az nyilvánul és valósul magában a fajban s annak előnyére. A történelem Krisztusában az emberiség határozott lépést tesz előre, férfi korba jut. Mindaz, a mit Jézus érez, a mit magába fogad, a mit legyőz, a mi benne végbemegy és a mit kifelé tesz, mindaz végbemegy, tevődik, ismétlődik, legyőzetik, megvan az emberiségben. Benne az ember az, mely Istent „Atyának“ nevezi és az ember az, melynek Isten azt mondja: „fiam.“ Jézusban semmi sincs csupán az ő számára. Benne nincs sem erkölcsi egoismus, sem természetfölötti kiváltság. Nem tudom honnan jött és hogyan lépett a világba. De a a mit tudok és állítok, mint szellem és vér szerint testvére: hogy az emberiséghez tartozik, mint minden asszonytól született; az emberiség az ő anyja és emberiség az ő élete; szívének minden imája, minden megalázkodása és minden dicsősége, lelkiismeretének benső, életének külső drámája, mind az emberiséggel való teljes és élő öszszetartozásban mennek végbe. Fiúi kegyessége, mindenek felett az ember kegyessége; az Isten atyai szívének kijelentése ő benne emberi szívben tételt, s azért, hogy e kijelentés és e kegyesség ismétlődhetik az emberi lelkekben végtelenül a világ üdvére. Hogyan és minő feltétel mellett jelenhetett volna meg Jézus a történelemben, mint az emberiség előbbi életének örököse és egy új fejlődésnek kezdője, ha nem így ?!

Beszéd homoródszentmártoni Biró Sámuel felett 1721-ben.

Közel kétszáz esztendeje, hogy a magyar unitárius status egyik izmos túsaszának: homoródszentmártoni Biró Sámuel főkormányzóki tanácsosnak gyászravatala mellett egy magát meg nem nevezett alapos tudományú, klasszikus műveltségű nagy bölcseész, történész, jogász hitsorsosa tartotta Kis-Kenden latin nyelven, 1721. febr. 23-án, azt a remek és megszívlelésre ma is érdemes beszédet, melyet itt magyar fordításban fölújításra méltónak ítélünk.

Nemzetünk alkotmányjogai megvédéséért nem egyszer vívott adáz küzdelmei között az utolsó előttinek lezajlása után tíz évvel, 1721. irta a névtelen tudós¹ e beszédet, a mikor már a kurucz fegyverek nem mérkőzhettek többé a labanczokkal s a bujdosó vezér: II. Rákóczi Ferencz, Zrinyi Ilonának, Munkács vára hős védőjének fia, idegen országból, Rodostó partjairól, „búba merül-ten, csak távolról nézte sajátját“: árva hazáját.

A nemzeti fejedelemség megszűnése után, a katolikus osztrák ház hatalma alá jutott Erdély is. És mint Magyarországon a megelőző száz évben folyvást folyt a polgári és vallás-szabadságért a küzdelem, természetesen Erdély sem kerülhette ki sorsát. Mint ott a szabadságért fegyvert fogott s majd az egyenlőtlen küzdelemben kimerült s Erdélybe vonult „bujdosó magyar“ honfiak birtokait, majd pedig a hitükért s vallásos meggyőződésükért gályarabságra hurezolt protestans papok és

¹ A névtelen író Szentábrahámi Lombárd Mihály, akkor tanár, később igazgató és pap is, 1737—1758-ig superintendes; az unitáriusoknak ő volt akkor: *szeme, szive, szája*. 4 évet töltött külföldi egyetemeken Biró Sámuel támogatása mellett, mit elismer beszédében is. A több munka szerzőjének oroszán körme látszik e beszédben is. (Székely Sándor. unitar. vallás történetei Erdélyben 170. lap.)

egyházak templomait, javait igazság és jogellenére erőhatalommal vette s rabolta el az osztrák germanizáló s katholizáló zsarnok hatalom: úgy történt Erdélyben is. A szerencsen bőrét, a párducz tarkaságát nem vetkőzhette le.

1716. martius havában „Steinwille generalis szépen kéré ugyan Gyulafejérváron a reformátusok templomát, a Bethlen Gábor alapította kollégiumát és papok házait az Ő Felsége nevével s megígérte, hogy templom helyébe templomot, s kollegyom helyébe kollegyomot építtet ő felsége, a hová tetszik és diplomát ad reá s a felett 15 ezer forintot a házakért. Ha pedig nem akarják adni szép szerént, már van parancsolatja, mit csináljon, ő felsége jobbágyaival nem perel. Reá kételemedvén általadák jóreménység alatt. Mind kollegyom, püspök onnan kiköltözének, de még eddig az ígélet megteljesedését várja. (Bod. P. Polikarp. 159.) Bányai Székely György szemtanu, ki mint az intézet tagja ott volt a kiköltözők között, érzékenyen írja le a kivonulást: „A praefigalt terminus — márczius 26. (csütörtök) eljövén, az egész juventus kiszálla a kuriára zászlókkal, dobokkal; a zászlókat megfordítván, a lobogójokkal alá, a dobok pedig fekete posztóval voltak bevonva — kiindulván, elől mentek páronként a polgárok, utána a neutralisták ugyan páronként; a juventus — circiter 70 — hasonlóképpen. Ezek után egy kocsiiban a két professor kiindulván nagyvárosi frequentianak comitiájával utaztunk ki a várból. Első éneklésünk volt a 42. zsoltár, a kíséző városi sokaság sírással, keserűséggel követett bennünket a fehérvári határ széléig. Ezután énekeltük a 137. zsoltárt, ezután egy dicséretet, mely így kezdődik: „Izraelnek megszorodott nemzetsége.“ És így énekelve és dobolva alternatim mentünk.“ sat. Az intézet 1671. Sárospatakról kiüzve 44 évet töltött Gyulafehérvárta a Bethlen Gábor építette hajlékban és innen másodszeri kiüzés után M.-Vásárhelyt telepedett le, s alapját vetette meg a mostani kollégiumnak. (Lásd ennek történetét 159.—162. ll.)

Az üldözés, erőszakos és igazságtalan foglalások tervszerűen egy időben, egyszerre és gyorsan történtek.

„1716. márczius 30-án gróf Steinwille, Erdély hadi kormányzója megjelent Kolozsvárt s miután minden unitárius házat megrakott katonákkal, a kik 3 napig hallatlan erőszakosságot követtek el, a piaczi templomot és plebania házat minden hozzá-

tartozókkal elfoglalta s azt a katolikusoknak átadta. Ugyanakkor elfoglaltattak a r. katolikus püspök kívánságára: A Dánézigből hozatott s több ezer forintba került és biztonság végett a nagytemplomba helyezett nyomda, új harangok, óra, a templom körüli boltok, a nagytemplom közelében volt kisebb templom, a Szent-Péter külvárosi iskolahely és templom, a monostor-utcza szegletén levő két ház, a várostól zálogban birt jóságok; vidéken az apahidai, kórodi jóságok; Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle.

Két év múlva 1718. márczius 30-án újból megjelent Steinwille Kolozsvárt s ráizent az unitáriusokra, hogy az udvar parancsolatjából adják át az iskolát, a quartaházat, az iskola és a plebánia mellett levő két házat is. Az unitáriusok okulva a két év előtti kegyetlen execution, tapasztalva, hogy az Istenen kívül seholt pártfogóra nem találnak, nem ellenkeztek, hanem a kért javakat Ó Felsege parancsolatjára átengedték. Így utolsó javaiktól is megfosztattak. A tanuló ifjuság április 1-én az iskolából kivonult és elszéledett.¹

Igazságos eljárás volt-e ez a hatalom részéről? E kérdésre megtaláljuk a feleletet a gyászbeszédben, hol elmondja, kifejti alaposan, példákkal világosítva a névtelen szónok, midőn Biró Sámuel koporsója mellett *az igazság származás-rendjét és tulajdonságát* (genealogia atque indoles justitiae) veszi beszédének tárgyaként alapjául. Ez ugyan találónak látszik első pillanatra az elhunyt B. S. hivatali állását: főkormányászéki tanácsos ítélő birói tisztét tekintve, ha nem állana ott a még ma is elszomorító gyászos háttér. Hiszen Biró S. maga kifejezte végperceiben, megjelölte a temetésén tartandó beszéd tárgyát: Isten akaratján való megnyugvását, hogy midőn ő szólni nem tudna, mások tegyék nyilvánossá példaadás és követés végett Istennek magánosan tenni szokott hálaadását.

Vajha az uralkodó hatalom figyelembe veszi és követi a Rákóczi mozgalom támadása elején (1704. januárius) a béke helyre állítása végett I. Lipót által a közvetítéssel megbízott Széchenyi Pál püspök okos tanácsát, hogy a háboru csak addig igazságos és megengedett, míg a sérelem elhárítására szükséges; ellenben

¹ Benczédi Gergely. A kolozsvári unitárius collegium vázlatos története.

igazságtalanná és tilalmassá válik, a mikor a boszúállást tüzi ki célul.“¹ De e hatalom nemhogy követte volna az okos tanácsot, sőt évtizedeken át folytatta az üldözést, foglalást, nyír-bálta, s a hol és a mikor csak tehetett, hatalmánál fogva mindig szűkebb körre szorította, összezsugorította a nemzetnek mind politikai, polgári, mind vallásszabadságát és jogait. Ha a nevének megfelelő „kőakaratu“ Steinwille szavai szerint „az uralkodó nem akart perelni jobbagyaival,“ hogyan tehetett volna azt a levert jobbagy? (az őz, a bárány csak nem állhat szembe a farkassal) a mikor már az uralkodó német tanácsosai előre készítették a magyar nemzet kezét királyválasztási szabadságában kiszámíthatlan időre megkötő *pragmatica sanctio* cím alatt ismeretes szerződést. És ha legalább e szerződés pontjait megtartották volna! s különböző félremagyarázások, értelmezések és ferdítések által eredeti alakjából ki nem forgatták volna s forgatnák ma is.

A böles szónok tehát igen okosan cselekedett, midőn a szent-könyv tanácsát követte: „Legyetek okosok, mint a kigyók, szelidek, mint a galambok“. És e vészteljes időben nem is tehetett másképp, csókolnia kellett az igazságtalanul sújtoló veszzsőt s a körülményeket ismerő olvasóra bizni a sorok közötti olvasást.

A bevezetésben élénk színekkel festő öt év alatt (1716--1720.) a nemzetet borzalmasan sújtott természet csapásokat; elősorolja az ekkor kidőlt erdélyi főbb embereket, hivatalnokokat s ezek között első helyen a „kőakaratu“, 1720-ban november havában elpusztult hadi kormányzónak is könnyeket szentel.

A szomorú multnak röviden érintett gyászos eseményei biztató például szolgálhatnak nemzeteknek, intézeteknek s egyeseknek is még a legnagyobb csapások közepette is, hogy „borura derü“ és kosz orus költőnk aranyszavai szerint: „Nincs veszve bármi sors alatt, ki el nem csüggedett.“ Ne félj kiesiny sereg, ki megszomorított, meg is örvendeztet! Nemde ezt tanúsítja a Kossuth Lajos utczát díszesítő unitárius minta kollegium s ugyanott alább a Magyar-utcza szegletén néhány évvel előbb emelkedett ref. theol. épület s Nagyenyeden a Bethlen kollegium tágas és díszes termei? Elhallgassuk-e a bujdosó vezér kultuszát, kinek szabadságért hevült lelke eszményképét két hosszú

¹ Gróf Széchenyi Ferencz 1754--1820. Fraknoi V. 461. Budapest, 1902.

százév nemhogy elhomályosította volna honfiai keblében, sőt időről-időre a „Rákóczi induló“ harezra tüzelő bús hangja mellett ragyogóbbá tette és teszi. Nemde erre mutat, a lelkes és buzgó honfiak tervbe vett amaz intézkedése, hogy 1903-ban Rákóczi-émlék kiállítás rendeztessék Kassán?!

E hajmeresztő hajótörésben mindenüket vesztett unitáriusok a borus napokban egy hét mulva, ápril. 8-án választották főgondnokká ügyeik rendezésére Kolozsvárt lakó gubernialista hitsorsosaik közül Biró Sámuelt és Simon Mihályt. Biró alig három évig, Simon Mihály is csak öt évig viselhetette s betegen is egész odaadással, lelkiismeretesen folytatta tisztét mindkettő, míg a megrongált, összszeűzött egyház hajója mellől a gondviselés elszólitotta a két kormányost, Biró Sámuel 1721. jan. 15., Simon Mihályt 1723. november 27-én. (Lásd Simon Mihály életrajzi adatait Magvető 1902. évi folyama 194—206. II.)

És most hadd szóljon e korról a beszéd.¹

Sohajtozzatok! oh sohajtozzatok! Sohajtozz kedves haza, Erdély! az általános szomorúságban öltö gyászt, arezodon záporként hulljanak könnyeid. A költővel szólva: Jól esik a fájdalomnak teljesen átengedni magunkat. Mert a végetlen csapások olyoly igen terhesen sujtanak, oly szokatlanul szorongatnak, hogy a bódultságban már-már alig lélegzel az ember. A keserű fájdalmat gyászosabb váltja fel, a csapást súlyosabb követi, a szomorúság sik tengeren zajló óriás hullámok módjára ujat tol előre. Oh végtelen balesetek, melyek mint testőrök sokszoros renddel sánczoltak téged. A legvéresebb háboruknak hány miliárdja ütötte fel benned táborát! Mennyi kiomlott polgár vér mocskolta be véráztatta földedet századokon át! Hány arezot tett iszonyu és kegyetlen éhség szenvedése feketévé? Mennyi szokatlan, sőt undorító táplálék elfogadására kényszerített? Mész-sze szélesen pusztító dögvésznek tiz éven át mekkora nyoma mindenütt? S e ragályos járvány miatt falvaknak, kisebb és nagyobb városoknak mekkora pusztulása?

¹ A beszéd czime: Az igazság származás-rendje és tulajdonsága előadva az igazság igen kedves barátjának, tekintetes homoródszentmártoni Biró Sámuel urnak, ő császári királyi és katolikus felsége erdélyi fejedelmi legfelsőbb kormányiszéke valóságos belső tanácsosának sat. tometésén, 1721. február 23-án, Kiskenden. Brassóban, a Seuler nyomdán nyomtatta Helezdörffer Mihály 1721. esztendőben.

Gondoljatok csak vissza az 1716-ik esztendőre, melynek nyarát a természet annyira sajnálta, irigyelte tőlünk, hogy a korai és folytonos kemény hideg miatt az ősz csak éretlen gyümölcsöt adhatott; bort pedig, ha borról kell szólni, száradoktól fogva nem hallott roszat, és ezer vizáradást adott.

És ime ezek nyomán 1717-ben új csapás állott be, a gyásztyű gyász váltja fel s az arcokat váratlanul-véletlenül piszkos nedv undokítja ismét, mert a tatárok iszonyú vadállati dühvel támadták meg a hazát, pusztították, és oh jaj, mily számosan jutottak siralmas fogságba! S fájdalom, még nincs vége az évnek.

Egy évi kábultság, bódultság után ismét pestis, egészségtelen levegő állott elő a haza belsejében. Forgassátok az évkönyveket és sugjátok meg nekem feleletül, ha találtok-e gyászosabb esztendőt az 1718-ikinál?! Ha 1716-ban az erős hideg megtagadta tőlünk a bort, ime 1718-ban a túlságos hőség megfosztott kenyerünköt, mert minden gabonaszemet, sőt magát a földet hallatlanul elperzselt. Folyók, tavak kiszáradtak. Hány hely lett undokká a siralmas tűz miatt és mekkora kárral? Ennyi nyomor közepette semmi enyhítőbb gyógyszer, mint a feledés. De az újból és gyakrabban visszatérő s annál inkább sujtoló csapások nagyobb szenvedése ujul meg. Ime, az egész hazára a ragályos 1719. esztendő úgy elhíntette a ragályos betegséget, hogy a fertőzött helyek vagy járhatlanok voltak, vagy elzárásokra őrzők nem találtattak. Friss emlékünkben, hogy a megelőző 1720. évben a férgeknek és a földön esuszóknak számtalan mennyisége mily borzasztóan elpusztította a terményeket, hogy a természet rendes folyása majdnem megfordultnak látszott, és a szerencsétlenségek Erdély ellen mintegy összefüggő láncolatban összeeskünni látszottak.

Borura derü szokott következni. De oh mi szerencsétlenek! kiktől a természet is megtagadta a rendes időjárás változását. Mert midőn fájdalomtépett sziveinket némi enyhítő vigasz érné a pestis megszűnésével, új csapások törtek ránk ismét, mintegy mélyebben szívünkbe vágott körmökkel. *A villámok a magasabbakat sujtják.* Kiket a természet kivételesen megkimélt a háboruban *éhségtől, pestistől*, mily csoportosan hajtja végre azok ellen a megirt változhatatlan törvényt! De hogy a szenvedések, melyek miatt a haza gyászban van, ne látszodjanak csak távolról mintegy tükörben, hogy *a villámok a kimagasló főket sujtják*: pontosabban tudjátok mint én, hogy a forradalom egy éve alatt hány hazánkfiát vettettük el nemesek a katonai és polgári rendből, de az egyházi ügyek dajkái közül is. Erdélynek mennyi támasza, oszlopa dőlt ki, mennyi ragyogó fénye aludt ki, kik könnyeket fakasztottak s az utókornak követendő példát nyújtottak. Mélyen vérző sebet ejtett sziveinkben gr. *Steinwille* generalis halála. Jusson eszetekbe gr. *Teleki Mihálynak* Kővárvidéke főkapitányának, *Osáki István, Naláczai Lajos, Boér Ferencz* Kolozs-

Hunyad- és Krasznavármegye főispánjainak temetésök. *Rhédei Pál* alig lépett be királyi táblai hivatalába, s kiesett onnan; *Rhédei László, Henter Gábor, Suki Mihály, Pekri Gábor* és más királyi hivatalosokat elragadott a fekete halál. Kiket nem rejtett még koporsóba a gyászos végzet? Magokat az orvosdoctorkokat sem félt megtámadni a halál s a gyógyszerházak erejét kijátszani. A sors istennői (párkák) kimondhatlan fájdalmak megújítására kényszerítenek, s úgy látszik, a haza egy méltóságának és rendjének sem kedveznek. Oh jaj! Még maga a földi uralkodó felség belső titkos és kiérdemült tanácsosait is mily gyorsan kivonták ő felsége tanácsterméből és Isten ő felsége ítélőszéke elé állították: gr. Mikes Mihályt; nyolcz nap mulva kísérelését, elhunyt homoród-szentmártoni Biró Sámuel léptették le az élet szinpadjáról. O vajha utolsó lenne! Oh ki ád könnyeket nekem e koporsó öntözésére!? Ki ad nyelvemre ha nem is Cicerói ékesszólást, de illő szavakat a hazától és tőlem soha eléggé meg nem siratható ily nagy férfi utolsó tisztességtételnek teljesítésére?! Ki nyújt nekem ez igen tekintélyes gyülekezethez méltó anyagot a szólásra? Vagy fájdalomtól kimerült erőmet mi fogja alkalmassá tenni az előadásra? Csak az utolsó köteles tiszteletadás teljesítése. Vajha ez az ő legutolsó tisztességtételére szentelt nap soha se virradott volna reám! Bárcsak e gyászos tiszt végzése ne esett volna reám! Bárcsak megelőztem volna őt és ne következném utánna! De a gyász miatt zavartan dadogva, hebegve, tárgyamtól eltértem. Tárgyammal összhangzónak azt tartom, hogy az *igazság* ministerei, patronusai előtt az *igazság leszármazását és tulajdonságát* adjam elő — türelmetekben bizva — annak a koporsója mellett, ki az igazságszolgáltatásban fáradozott, azért élt és halt egész életében.

*Ah! A jámborság legyőzve a földön hever és a szűz Asztrea minden istenek közül legutoljára hagyta el a vértől nedves földöt.*¹ De mi közöd már neked az igazsággal? *Siess lassan*, én ugyanis megkísértem azt az égből lehozni és hozzátok visszavinni, mert tudom, hogy az *igazság Asztrea*, mely az égbe repül, mihelyt meggyőzetik.

Az igazság minden erények királynéja, az állam éltető ereje, mely nélkül társaság, sem nemzet, sem polgárság, sőt maga a világ sem állhat meg. A bűnben leledzők sem élhetnek annak egy kis része nélkül. Az állam igazság nélkül teherré, zsákmánnyá válik. Mert az *igazság csorbátlanága mellett mindenkit egy és ugyanazon cél vezet; annak hiányában megtörik a hit, bizalom*. Igazság nélkül mik az országok, ha nem zsványtanyák? Mik a fejedelemségek, ha nem a bűnök műhelyei? Mik a polgárzatok, ha nem az alávalóságok barlangjai? Mik a társulatok, ha nem a szemtelenség és kegyetlenség menhelyei?

¹ Ovid. Átváltozások I. k. 149—150. v.

Az igazság az államok kapcsa, a mely az országokat boldoggá teszi és boldogtalanná, szerencsétlenné, ha elvész (t. i. az igazság). Pompeus --- midőn egy spártai király azt az államot mondotta a legboldogobbnak, melynek végei, szélei dárdával és karddal határoltatnak — így igazította ki: Az az állam igazán boldog, melynek az igazság szabja meg határát. Ezért a történeteszek a hadi győzelmet szeltében az igazságnak tulajdonítják, annak számlájára írják és közmondássá vált: *Lankasztja és edzi katonánk erejét az ügy, mely mellett harczol.*¹

A vélemény hatása akkora, hogy senki se csatlakozik könnyen azokhoz, kikről gondolja, hogy a jogot, igazságot, lelki ismeretességet kevésre becsülik. Ki az igazság szolgálatára adja magát, a királyi ékes koronákon fölül emelkedik, mert semmi sem hasznosabb és állandóbb, mint a mi az igazság alapjára támaszkodik. Távolítsd el az igazságot: hulla, gyász leend ez az igen tekintélyes és főséges sokaság. Mint Homerosnál a Cyclops, egyik szemét elvesztvén, ide-oda ütődik s végre összerogy: így ez óriási embertömeg is az érdemeket megítélő, a vétkeket sujtó, valamint a nemes tetteket jutalmazó igazság nélkül (összecomlik). *Az igazság az erények legjelesebbje.* Ez *Teognüdes* szerint minden erényt magában foglal. Innen *Aristoteles* az *igazságot* még az est és hajnal csillagnál is ragyogóbbnak hirdeti. *Pythagoras* minden erények kincstárának, *Cicero* az erények legfőségesebb úrnőjének, *Piccolomineus* a déli napfénynél tündöklőbbnek mondja. Ez okból az ártatlanság próbája hajdan izzó vas és tűz volt, mert az igazság megvetőjének Isten a megboszulója. Negyedik Henrik spanyol király két nemest, kik titkos gyilkolással csak gyanusítottak, de rájuk nem bizonyított, arra ítelt, hogy egy magas szikláról dobassanak le. De ezek hangosan kiáltják, hogy *ők ártatlanul halnak meg, és mivel a király fölzi a legigazságosabb védelem előtt be vannak dugulva, tehát őt a legfőbb bíró elé idézik és napot tűznek ki a királynak, mostantól a harminczadikat (az ők utolsó napjok), hogy a próba megmutatja az igazat.* Hogyha az esetlegességen bámunk; ha az Istentől való félelem miatt aggódunk: még a legfőbb hatalmasságokhoz sincs semmi illendőbb és méltóbb (mint az, hogy azok is aggódjanak), mert gonoszok a tanítók, a tanácsadók, a kik *Caligula* szerint ítélnék: hogy *magoknak a hatalmasságoknak minden szabad mindenkire nézve* és a mint Memmius római népvédő kifejezte: *büntetlenül tehetni bármit abban áll a királyság.*² Gonosz az a Lukanusi elv is, hogy a *királyi pálczák egész ereje megsemmisül, ha a dolgok jogszerűségét kezdi mérlegetlni.* Távozzatok, kik ezt tanítjátok, tanuljátok és tesztitek. Az

¹ Példák: a görögök harczai a persákkal, a magyaroké a törökkel és némettel.

² Sallust. Bellum Jugurth. 31.

igazság öre menjen előre. Rut elv az is: *Szabad, ha tetszik.* Énnél szebb az: *Legkisebb tetszés sem illik ahoz, kinek fölötté sok szabad.* Antigonus, a Macedonok királya a huzelgőnek e szavaira: *hogy a királyoknak minden tisztességes és igazságos, így felelt: Csak a barbárok királyainak, és közhírré tétette a polgárzatokban: ha történetesen valami olyat rendelne, mi a törvényekkel ellenkezik, ne engedjék meg, ne fogadják el.* II. Mahomet török császár, fiát Mustafát, ki egyébiránt jó, de bujaságra hajlandó volt, megfojtatta és halálával áldozatot hozott az erkölcsnek. *Callicrates* ingerelték Lysander barátai, engedné meg, hogy ellenesei közül egyet eltegyenek láb alól és 50 talentumot adnak (2662 frt). De midőn észrevette, hogy ez az igazság ellen van, nem engedte meg. Cleander a király tanácsosa pedig, visszavitte a pénzt e szavakkal: *Én elvettem volna, ha Callicrates lettem volna. Én is — mond Callicrates — ha Cleander lettem volna.* Trajanus császár annyira igazságszerető volt, hogy egykor mindenek szemeláttára adta a város főbirájának a kivont fegyvert és így szólt: *Vedd e kardot és ha igazságosan uralkodom, használd mellettem; ha nem, fordítsd ellenem.* Alphonsus, Arragonia királya úgy nyilatkozott: *Neki úgy tetszik, hogy a kik az igazságot nem tisztelik, igen hasonlók a nyavaljátörösökhez, mert az igazság az életnek mintegy tápszere és eledele.*

Az igazságnak szerető nővére a béke, kölcsönösen csókolják egymást; ki igazságot cselekszik, békét talál, mely őt csókolja. Barátnők. Te talán egyiket akarod s a másikat mellőzöd. Senki sincs, ki a békét ne akarná és még sem munkálnak mindenek az igazság érdekében. Ha a béke barátnőjét nem szereted, az sem fog viszont szeretni téged.

Az igazságot a *jog és törvények* szülték. Semmi igazság ott, hol hiányzik a jog, vagy a cselekvés, jogos követelés és birtoklás lehetősége. A lehetőség pedig a cselekvést parancsoló, vagy legalább nem gátló törvényekben áll. Róma hosszú időn át polgári törvények nélkül állott. Nemcsak Rómának, hanem az egész földkerekségének a világ alkotásától kezdve sok századon át a természet törvénye volt igazgatója. Ma polgári törvények alatt élünk. De *Plató* azt mondja: *A hol sok a törvény, ott romlott az állam. Mert a hol sok a törvény, ott — Tacitus megjegyzése szerint — sok a pör is, az élet, az erkölcs rossz.* Mégis a már megszokott törvény megváltoztatása — a mint a Canon tartja — *ujdonságúnál fogva zavart okoz.* Cleon állítása feltűnő (paradoxon): *Azaz állam, mely ugyan rossz, de mégis változatlan törvényeket használ, jobb amaz államnál, mint a mely ugyan jó, de mégis ingadozó és változó, nem állandó törvényekkel él.* Mint az ételnem változtatás az egészségre nézve nincs minden gyengülés nélkül: úgy a törvények változtatása és a szokások felforgatása sem lehet az alattvalók bomlása és zavarodása nélkül. A jog és törvények oly kölcsönösen ölelkezve járnak, hogy ezek tilalma

ellenére nincs semmi eselekvési jog, a téteményes jog pedig nem sérti a törvényeket. Mert a jogot nem a szerint kell mérni, a mi ennek vagy amannak igen jónak látszik, hanem a törvényhozó szelleme szerint, a honnan a jog ered és a törvényhozó ezen szellemét a törvények kifejtik és tisztába hozzák.

Nem kell tehát *büntellenségéből mérni a jogot*, mert az ártatlanok nehéz szenvedéseknek vannak gyakran kitéve, míg a gonoszok büntetlenül maradnak. *A pókháló bebonyolítja a legyeket, átbocsátja a darázsokat, dongókat.* A fényes tolvajok és házasságtörők ellen alig indítanak valaha keresetet, bár semmi joguk sincs a mások megsértésére. A polgári törvényszéken nincs kereset a hálátlanság ellen, pedig *a hálátlan embernél nincs nagyobb, rosszabb terhe e földnek.* Senki sem idéz pörbe, ha a szükkölködőtől megvonod az alamizsnát, pedig nem volt jogod megvonni, megtagadni, midőn Isten alkalomat adott a segíélyezésre, mert nem a tiéd, a miből csak a kezelési tiszt a tiéd, és így a törvénybe ütközöl, bár a törvény büntetése most elmarad.

A magánhaszon sem mértéke a jognak, mert ennél a feltételnél fogva mindnyájan rohanni fogunk kölcsönösen az öldöklésre és zsákmánylásra. Jónak tartod-e e következtetést? Hasznosok nekem nyájaid, vagyonod, pénzed, birtokod. Van tehát alkalom, jogom, hogy elvegyem tőled. O bolond Carneadesi szélszélyes találmány: az igazságot bolondsággal vádolni! Carneades azt állította, hogy a haszon az igazság- és méltányosságnak anyja. Egész készséggel megengedem azt az ítéletet, hogy haszon, méltóság, vagyon, jutalom követi a jogokat és igazságot, de mind ezek káros következtetéseket vonnak magok után, vétékké válnak, valahányszor azokban csak a magánhaszon forog szem előtt. Mert gyakran megesik, hogy önhasznúknak csak önvéleményünk a bírálója és a mit magunkra nézve hasznosnak ítélünk, magunknak és másoknak gyakran káros; a mitől visszaborzadtunk, az jó fogott volna lenni. Sőt ugyanaz az ember sem hasonló mindig magához, mert a mit most helyeselt, más perczben már rosszalni fogja. Nem is egyforma vágy hajt mindenkit: *Kinek-kinek az övé szép és igaz.* Plinius (30) mondja: ezer rókának ugyanaz a természete van, de az emberekben annyi különböző vágy van, hogy ha az önhasznukat néző emberek tobzódástól indítatva jogi végrehajtással bírnának, egymásközt marakodó farkasok, oroszlánok, kutyák nyájának látszanának. Az oktalanokat ugyanis gyomrok és érzéki ösztönök sarkalják és ez ingerek lecsillapítására mindent megkisértének, minden lelkiismeret nélkül marczangolják, tépik, szaggatják, a mik inyök, érzéköknek tetszenek. Midőn már e tulajdonságukat a törvények nem irták körül, *a mint az éhség kényszeríti, dühösen küzdenek azért, a mi előttök áll, mint közvagyon, és a miket mások a magok hasznokra összehordottak, nem szégyelik rabolni.* A vadak gyomra igen könnyen lecsendesül a természettől minden fűszer nélkül

számokra termett étel által s haragra és mások sértésére sem lobbannak, ok nélkül — éhségtől menten — ha nem ingereltetnek. Takarót a természet adott a vadaknak, de az emberek meztelen hiúságuk és szemtelen kevélységök eltakarására alkalmoszerűleg a szemérmességet ragadják meg. Az oktalanok előtt ismeretlen indulatok és vágyak szennyétől duzzad az ember. Tulságos birtokvágy, dölyf, mások felett kitűnni akarás, dicsőségre törekvés, irigység, vetélkedés, észtehetségi verseny, babona, a jövő gondja, kandiság, tudvány sűrűn, gyorsan és ismételtlen zaklatják a halandó embert. Mindez érzések teljességgel nem érintik a vadakat, szóval: a mi versengés, viszály, háboru minden nap foly az emberek között és keletkezik a vágy miatt, a vadak előtt ismeretlen. Az emberi indulatok és haszon ezer változatossága mellett milyen volna az emberek élete, ha a haszon szerint kellene mérni a jogot és ha magát a haszon módját a törvények nem szorítják határok közzé. Ki-ki a mit hasznos és méltányosnak itél a maga ügyében, azt kell hogy a másokéban is tegye. Hasztalan tartod tehát magadra nézve hasznosnak a mások fúradsággal szerzett javainak titkon vagy erőszakkal való elrablását, midőn mások is hasonló szabadossággal ellene állhatnak törekvéseidnek. Vagy hasznodra válhatik-e neked az ígélet vagy adott szó megszegése, midőn a te példaid reád vagy ellened térhetnek vissza?! Ha szabad lenne ily álhaszonnal mérni mindent, még a leghatalmasabbnak jólléte is kockán forogna, valahányszor valaki hasznosnak látná az ő elvesztését. *Demosthenes* azokat tartotta dicséretre méltóknak, kik az igazságnak nem tesznek elibe semmi hasznót.

Hatalom vagy erő szerint sem kell mérni az igazságot ama barbár állítás szerint, hogy *minél erősebb valami, annál igazabb*. Mi van ennél igazágtalanabb? A vadak saajtságossága: senkinek sem engedni előjogot, tisztet, ételt, csak a kinek kitűnő ereje van. Midőn az argosiak a lacedemonokkal határ fölött villongtak és komolyan állították, hogy ügyök igazságosabb, *Lysander* kardot rántva így szól: *a ki ennél erősebb, az vitatkozik legjobban a határ fölött*. Ő felfuvalkodott emberi balga állítás! *Themistokles* midőn *Andros*-nál ezüstöt kért, így szólott: *két istent viszek hozzátok: erőt és tanácsot*, jelentvén ez által, hogyha nem nyeri meg tanácsosal, elveszi erővel. *Plutarchus* keményen figyelmeztette: *Ott nincs helye az igazságnak, sem a békének, hol a hatalmasabb akadály nélkül elnyomhatja a gyengébbet*. Ő mily gyakran ölti fel az igaznak színét az az állítás: *a legnagyobb szerencsében az a méltányosabb, a mi erősebb*. Innen e talány:

Kérlek, mond meg, hogy mi uralg már szerte e világon?

Mond három szóval, kis betű három is elég.

Nem három szóval, három betű megfelel erre:

Jus, betű két esere, *vis* mondja meg ezt röviden.

Jus és *vis*, két első betűk így váltva fel egymást

Jus-t most bírja világ, ámde cselekszik erő.

Palingenius azt mondja: *Kinek ereje van, nem fél a jogtól, a jogot elnyomja az erő.*

Erő vagy jogsértés az igazságtalanság első szülött leánya, vagy megtagadja azt, a mit másnak kell vala adni, vagy elveszi a jogosultsága. A jog és igazságossággal tehát semmi sem ellenkezik inkább, mint az *erőszakosság* és *csalás*, a jogsértésből született s többnyire kölesönösen ölelkezve járó nővérek. Ha a csalás célját nem érheti, nyomában van az erőszakosság; ha ez visszaverhető és kijátszható: a róka fuffangnak nincs határa, ha az igazságosságban hiányzik a kellő bátorság. *Pisistratus* csalással megszerezte Athenétől a kormányzói méltóságot és zsarnok uralkodásával elnyomta. Egy *Clemens* nevű Tiberius alatt Agrippának színleli magát. Tiberius kétkedett: erő vagy csalást állítson szembe a csalással. De ez (a csalás) szándékát szerencsésé teszi, az (erő) a végrehajtást eszközli. De semmi csalás, semmi erőszak sem marad boszulatlan, mindkettőt felfogja, mindkettőnek erőszak áll ellenébe, hogy a példa visszatérjen a szerzőre. Egy *Andriscus* nevű Macedoniában, magát Filepnek, *Perscus* király fiának színleli, ezért meglánczolták. *Antiochus* kilencz évig és tiz hóig bitorolta csellel az idegen hatalmat, mig megöletett. *Mitridates* pontusi király uralkodása első éveiben eltette láb alól anyját, majd fivérét, három fiát s ugyanannyi leányát: reá pedig csapást a rómaiak, halált a fia mért. *Ptolemeus* Sándor utódai közt megkísértette mind ravaszsággal, mind erővel azokat, a kiktől tartott, hogy az uralkodásra való juthatásban utját állják, de kevéssel azután feje dárdára tűzve rémitésül körül hordoztatott. Így fordítja vissza Isten az igaztalanságot a szerzőre és boszulja meg azt, ki az igazságot megveti. Mert az igazság magában magára gyenge, erőtlen, nem hogy másoknak ártani akarna és a törvényektől elhajlásra kényszerítene. Az utcán eleső igazság oda lesz, ha nincs a ki fölemelje; ha nincs ügyvédője a tárgyaláson, elesik, lerogyik; ha nincs pártfogója, védnöke a törvényszéken, ügyét elveszti. *Hasztalan várunk tehát segélyt a méltányosságtól, ha előbb nem nyújtunk segélyt a méltányosságnak, nem állunk támogatására.*

*Az igazság csonka, nincs keze, hogy ajándékot ne fogadhasson el és a kapzsiság s kincsvágy ajtaja előtt ne kelljen tartózkodni. O visszás fonák század! a melyben — ha alkalom nyilik — az igaznak színe alatt csalárdul megvásárolható a nyelv, kéz; a jog és per fogós, tekervényes szavakkal megakasztatik, a törvények egyéni belátás szerint elfacsartatnak, az ítéletek elhasználnak, a felperesek vagy engednek, vagy a költség miatt kimerülve, vagy a hosszas várakozást megunva, kénytelenek titkon, ismeretes feltételek alatt is szerződésre lépni. Innen az a magyar példaszó: *A törvény csak olyan, a milyennek tetszik.* *Hesiodus* panaszkodik, hogy az igazságtalannak több joga van. *De a gonosz-**

ságból való nyereség, nem nyereség, nem haszon, hanem kár, jegyzi meg *Laertius*. A bírák gyakran színlelik, hogy torokgyuladásig dolgoznak, mint *Demosthenes*, pedig ezüst gyuladás égeti torokukat — (kinesvágyban szenvednek). Elmésen jegyzi meg *Demas Plutarchus*nál: többen győzetnek meg arany- és ezüst-, mint vasdárdával. Ezért szokott a bírának rendes jövedelmök lenni, hogy a tulságos haszonvágy miatt ne zavarják meg a jogot és méltányosságot, mert minél kevesebb a bírók fizetése, annál inkább kényszerülve vannak ajándékok elfogadására.

Az igazságot némelyek *vaknak*, mások vissza vagy félre fordított szemünek festik, hogy ne lehessen személyválogató az ítélésben. A lacedemoniai és az áthenei legfőbb törvényszék tagjai hajdan igen bölcsen tartották üléseiket éjszaka, hogy senkinek befolyása vagy kegye meg ne indítsa, mert az igazság sem atyát, sem anyát nem ismer. A thébaiak a bírák képszoibrait hátra fordított szemekkel készítették, hogy ne lássák és kívánják az aranyat, mely igen gyakran megszokta tompítani a törvények életét. Az igazság és a bíró félre fordított szemekkel rajzolatik, hogy kiegészítés végett, barátság miatt az egyenes útról le ne térjen. *Anacharsis* mondotta, hogy a törvények hasonlóak a pókhálókhoz, melyeken a gyengék megakadnak, az erősebbek áttörnek. Ha légy vagy szunyog beléésik, megakad, ha pedig darázs vagy dangó, elszakad a háló s elrepülnek. *Ovidius* így szól: A kuria, a tanácsház a szegények előtt zárva van, a vagyon hivatalt, tisztséget, a vagyon barátokat ad, a szegény mindenütt mellőzve tehetetlen. Keményebben tépik, szakgatják a szegényeket az igazságtalan bírák, mint a legkegyetlenebb ellenség, jegyzi meg *Isidorus*. A barátok és kitünő személyek homlok egyenest jönnek velünk szemben; de a szegények és nyomorultak hátul lappangva és oldalt, a bírák szemébe történetesen esnek és hogy észrevétessenek, azért akarták a régiek is az igazságot oldalra fordított szemekkel festeni. A ki nem védi a szegényeket vagy nem áll ellene az olyanok bántalmazásának, minők a nyomorultak, gyengék, elhagyatottak, árvák: ép oly vétkes, mintha a szülők hagynák el gyermekeiket — mondja valaki. Az igazság hátra fordított szemü, hogy a magánhaszon tekintete miatt a közügy ne ütközzék akadályba, mert az igazság legfőbb törvénye: a nép jólléte; az igazság sarkesilaga: a király és ország boldogsága. Kik a jogot és törvényeket árulják, önhasznuk hajhászására hajtják, mint viaszat gyalázatos módon, az ilyenek könnyen alkalmazzák tanácsaikat mások kegyének megszerzésére vagy gyűlölségük felkeltésére. Vajha az igazságos *Aristides* szavai visszaállítanák sokakkal a barátságot. A mint ugyanis a czivakodók egyik része maga iránt tetszést, ellenese ügye iránt pedig gyűlötséget támasztana, így szól: hogy az roszul érdemesítette magát *Aristides* iránt. De *Aristides* bollint fejével: *Most nem az a kérdés*. Egy nő sokaknak panaszkodott férje ellen. *Gratianus* császár így felelt neki: *Mit tarto-*

zik az reám? A nő viszont: *Irántad is rossz indulatú, sokat szól ellened.* A császár pedig válaszol: *Mit tartozik az te reád? és így zavartan elbocsátotta.*

Bár az igazság hátrafordított szemü vagy vak, de azért nem siket, hanem mindkét nyílt fülével hallja figyelmesen, még pedig mind a két fél ügyét. *Megbánásra siet, ki gyorsan ítél. Az ítélemben vétkes a gyorsaság.* Semmi sem ingatja meg könnyebben az igazságot, mint a gyors ítélet, nem lévén kiderítve tisztán az ügy mindkét részről, sem a tanúk rendszeren kihallgatva. A bírák becsületessége nem a hirtelen, rohamos elhatározást, hanem a jogot követi. A vádlottaktól megtagadni a vád megczáfolására szükséges időt, nem természete az igazságnak, mert a védelem a természetjognak, nemzetközi és polgárjognak sajátja. Ha az első értesítés elfoglalja, meghódítja a bírót, a szerencse lesz a perek eldöntője, mert a ki futásban a másikat megelőzheti: annak adatik igazság, ha szintén nincs is igaza. Helyesen mondja Seneca: *Ki a másik fél meghallgatása nélkül határozott, bár igazságosan határozott, még sem méltányos.*

Ezekből világosan kitűnik, hogy *az igazság állandó és szilárd akarata: mindenkinek megadni saját jogát.* Igazságos lesz tehát az, kinek szíven fekszik: *hogy senkit se bántson, hanem mindenkinek megadja az övét.* De mégsem az igazságos, ki a bántástól és sértéstől távol tartja magát, hanem az, a ki műlön árthatna, nem akar ártani, mint Philemon mondja Stobaeusnál: a ki csak tévedésből adja meg másnak, a mi az övé, igazságos névre éppen nem méltó. Plinius így szól: *A gonoszok is sok dicséretes dolgot tesznek, még sem dicsérendők, mivel nem akartak jót tenni.* Egyetlen szülött leánya tehát az igazságnak az *egyenlőség,* mely Aristoteles szerint azt akarja, hogy *sem a gazdagok valami igazságtalanságot ne szenvedjenek, sem a köznépet méltatlanság ne érje.* Minden igazság egyenlőséget keres és kíván akár személyi, akár dologi tekintetben. Egyenlőséget keresnek minden kölcsönös és viszonyos ügyben, mint kereskedés-, szerződés- és egyebekben. A körülmények változásaiban azt nézik, hogy ki-ki annyi jót vagy rosszat kapjon, a mennyi a másiktól jöhet. Ki házáat eladja, nem annyi pénzt vár, a mennyit az eladó személy érdemességére való tekintetből érne; nem is annyi, a mennyit a vevő adhat, hanem a mennyivel a ház kipótoltatik, kiegyenlítettik. Osztó igazság: a műlő viszonyban áll a polgár a másikhoz, aként feleljen meg az adomány is a másik adományának; a polgárzat terhéből a mennyit kell hordozni, annyi előnyben is részesüljön. Az emberek egyenlőtlenek korra, méltóságra, erőre, tehetségre, észre és a természet ebben mutatta ki művészi ügyességét, midőn a halandóknak nem ugyanazon mértékkel osztotta javait. Hogy e változatosságban az emberek mégis egymással igaz összhangzatban álljanak, ezt akarta a szabadság- és jog törvényhozója — innen az igazság, hogy az egyenlőség közbe jöjjön. Mert

mint a jól rendezett országok- és polgárzatokban egyik a másikat méltóság és vagyonra nézve felülmulja, mégis mindeneknek ugyanazon szabadságok van; mint hazánkban a három nemzet különböző szokásokkal él, pedig számra sem megfelelő, nemesiségre sem egyenlő, mégis a hazának ugyanazon jogait élvezik; mint a vallások egymással szemközt ellenkezők, bár számra és méltóságra kölesönösen kitűnnek, szabadság és jogra nézve egyenlők lehetnek; a testvérek korra, tehetségre nézve nem egyenlők, mégis az atyai javakból egyenlően részesülnek: így bár sokan másokat felülmulnak lelki és testi tulajdonaikkal, de azért nincs több szabadságok, hogy másokat bántalmazzanak. Az igazságot mások iránt nem kevésbbé kell gyakorolni, mint a hogy másoktól megvárjuk. Miként a természet sem tagadott ki senkit, még a legalsóbb állapotúakat sem a közjog használatából és az ő leányának, az igazságnak birtoklásából. A mit valaki várhat téled több hasonló között, te is attól azt várhatod. Mert ha a felsőbbnek engedni tartozol, a felsőbb is tartozik téged kimélni. *Ki a mi jogot reád nézve megállított, illő, hogy az is használja azt.* Sziiciliai Diodorus így szól: *Illő, hogy ki-ki a mely törvényt másokra szabott, maga is ugyanazt kövesse.* Seneca azt mondja: *Az igazságos bíró nem hoz más ítéletet a maga ügyéről, mint a máséről.* Quintilianus szerint: *Biztos megfontolás, hogy ki-ki midőn ítél, azt mutassa meg, azt bizonyítsa, a mit hasonló ügyben maga tett volna.* A ki más ember jogában másképp határoz, mint a magáéban: magának ellent mond. Ha több hasonló között nekem valami szabad, miért tartsam tiltottnak másra nézve. Valamint a társaság gondozására azok alkalmasok, a kik mások szavaira és tevékenységére könnyen hajlanak és ráállanak: úgy nem örömet társulnak az emberek azokkal, kik másoknál felsőbbeknek tartván magokat, úgy vélik, hogy nekik minden szabad, magoknak mindent helyeselnek, másoknak mindent roszalnak, magoknak mindent megengednek, másoknak semmit sem néznek el. Innen megérthető a jogi és természetjogi parancs: *A kinek saját különös joga nem forog kérdésben, ne követeljen többet magának, mint másoknak, hanem engedje meg, hogy mások is vele együtt egyenlő jogot élvezzenek.* Azt mondja ugyanis Livius: *Hogy másoknak szabad legyen, a mi neked nem szabad, abban valami természeti, vagy szégyenletes, vagy haragos, boszus dolog van.* Az amerikai barbár az a kérdése tehát, hogy: *Az alamizsnát ajtóról-ajtóra koldulók miért nem rabolják el a bőségben levők javait — barbár kérdés volt. Innen egyenesen következik: Ki a mások munkáját használni akarja, a magáét is azoknak hasznára fordítsa. Kéz kezet mos, tartja közmondás.*

Az esküdtek sokszor az igazság ellenségei. A több és kevesebb, a mit csudálhat az ember, találkozik ugyanazon igaztalan tárgyaláson, mert a ki mást rászéd, megcsal, tulmegy a mértéken, mivel többet vesz magának az illőnél; megrövidül és

fogyatkozás történik, mivel a kellőnél kevesebbet hagy a másiknak. Leotól, Eucrates fiától kérdezték: ki, mely polgárzatban élhet biztonságban? Abban, így szól, melyben a lakosok sem többet, sem kevesebbet nem bírnak, azaz: a melyben gondot fordítanak az igazságra, mivel az igazság egyenlően osztja ki mindenkinek az övét, a mi jog és törvény szerint ötlet illeti. Ezért az igazság mérlegen festetik.

Ez egyenlőség két unokát nemzett az igazságnak, egyik: *a mit akarsz, hogy mások veled cselekedjenek, te is azt cselekedd másokkal.* A másik unoka: *A mit nem akarsz, hogy veled történjék, ne tedd azt másokkal.* A jog elve tehát: önként engedj jogodból. Világosabban: alamizsnát nyújtani a szűkölködőknek, a mire jogosan nem kényszeríthetnek; elengedni, ha a körülmény kívánja, a mire mást joggal kényszeríthetnél; mások kegyét hálára kötelező tettekkel kiérdemelni; az olyan cselekvényektől pedig tartózkodni, melyek mások szenvedélyeit, felfingerlik és indulatjaikat fölkelik.

Eddig azt véltem, hogy maga az igazság szegény és kevés, kicsiny kísérettel jár, de most érzem, hogy gazdagabb, mint te, vagy én, sőt oly gazdag, mint a világ. Senki sem ad abból, a mije nincs, a mivel nem bír. Az igazságnak tulajdona az adás. Az igazság mindenkinek, mind neked, mind nekem, mind másoknak megadja, a mi a tiéd, a mi az enyém és a mi az övék; egyenként külön-külön bőven oszt. Gondolod-e tehát, hogy az igazság szegény? De az igazság azt adja neked, a mi a tiéd, nekem a mi az enyim; a mi az igazság sajátja, azt magának tartja vissza. Itt az észnek ismét új bajai, vizálya. Mert minden visszavevőnek le kell lepleztetni, meztelessé tétetni attól, a mit a természettől kapott. A mi tiéd, azt többé senki sem adhatja neked, s te sem fogadhatod el, de jól jegyezd meg: a te dolgaidért téged nem zavarhat mindenki. Most hirtelen gondolatomba ötlük, hogy adassék az *enyim*, adassék a *tiéd*, más legyen az *enyim*, más a *tiéd*. E két ellenkezőnek ellenkező hatásai vannak az emberi nem békéjére, ezek minden pernek és háborúnak az okai. *Ha a mi ügyeinkből elveszed a két névmást (enyim, tiéd) nem lenne semmi háboru, per nélkül béke lenne. Bird tehát békésen a mi a tiéd, ne bántsá az enyimet, ez az igazság és egyenlőség tulajdonsága.* Mert bár te bővelkedj, én nélkülözök, még sincs több vagy kevesebb jogod a többet bírásra, mint nekem az igen kevésre.

Az igazságnak nem csak az adás a természete, hanem az ítélés, vagy az ítélés által való adás. „Mi fölségesebb, mint a mások sorsa, vagyona és élete fölött való ítélkezés? az egyenlőségre nem igen hajló népet részint jutalommal, részint büntetéssel féken tartani? mindeneknek, főként az özvegyeknek, árváknak, szerencsétleneknek panaszait meghallgatni? mindezek ügyeit egyenesen ítélő szemmel megtekinteni s megvizsgálva

részrehajlás nélkül dönteni s a döntés által mindeniknek segítségére jönni? és e földön képviselője lenni annak, ki minden igazságnak szerzője? Mi lehet ezeknél magasztosabb emberben? Mi van közelebb a mindenséget kormányzó Istenhez? De éppen azért, ha birói hivatalba léptél, díszesen kell teljesíteni tisztedet. A biró kötelessége itélni, dönteni, igazságot szolgáltatni, helyesen, egyenesen cselekedve senkitől sem félni, bár Phalaris¹ csalásra, hazugságra kényszerítsen és kínzással indítson hitszegésre. A biró kötelessége, hogy lehetővé tegye, hogy az igazsághoz könnyen juthasson mindenki, hogy a gyengébbeket megmentse az elnyomástól szemre-főre nem tekintve, az indulatokat fékezze, az ítélemben a legnagyobb ügyességet, jártasságot tanusítsa, a pereket nem huzza-halasztsza, nyujtsa. Az egyiptomi királyok esküvel kötelezték a birókat, hogy még a király parancsára sem fognak igazságtalanul itélni. Cambizes Sisannis zsebfejtő birónak bőrét lehuzatta és az ő fiának s következőjének, Othánnak a törvénykezés idején atyja lehuzott bőrét rettentő példaul kiterjesztette.

A jogtudósok így határozzák meg a birót: *Jó férfi, igazságot, jogot ismerő, perek eldöntésére alapos, szilárd.* Szükség, hogy a biró jó ember legyen, nem gonosz, mert a mocsárban ki keres tiszta forrásvizet? Ki kíván italt a zavaros vízből? *Ki tartja a más ügyére nézve hasznosnak, kiről látja, hogy a maga életében haszontalan?* jegyzi meg Sophokles. Hogyan lenne az ítélemben előbbvaló vagy jelesebb, ha erkölcs és jellemre nézve alábbvaló. *Gonosz észnél jó tanács nem talál helyet.* A ki tisztességes férfihoz hasonló rendes életet nem él, lehetetlen, hogy tisztességes férfihez méltóan akár ítéljen, akár cselekedjék; és jegyezd meg jól a birák választásában, hogy kiki magához hasonlókat válasszon.

A biró tiszte ismerni az egyenlőséget és jogot, mert miként fog felelni, intézni a jogból, ha nem ismeri? Némelyek ismerik, de visszaélnek vele. Ezért fenyegetőzött Caligula: Azt fogja tenni, hogy a jogtudósok az igazságnál egyébbel ne birjanak, a miről vitatkozzanak. A birónak a törvények szerint kell itélni és a szerint, a mit az atyák kifejeztek. A biró tiszte a mások pereit eldönteni, a saját ügyében a biró nem hozhat igaz ítéletet. *Senkinek sem engedtetik meg, hogy biró és felperes is legyen.* Ezért még a fejedelmek is ügyeiket gyakran külföldi vagy idegen főtörvényszékek tárgyalására és eldöntésére bocsátják s azok ítéletén megnyugosznak. Hogyan foglalhat tehát a birói ítélszéken helyet az, ki a jogból nem tud vitatkozni? *A járatlan, tapasztalatlan embernél nincs igazságtalanabb.* Oh szerencsétlen állam! hol az orvosok a gyógyászatot öléssel és a birák igen gyakran az igazságot annak felforgatásával, összezavarásával

¹ Phalaris, Agrigentum kegyetlen zsarnok királya.

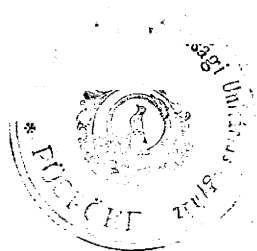
tanulják. Előbb kell ismerni a jogot, mint alkalmazni a tettekre. Oh szerencsétlen hazánk! midőn a jogtudósok hiányában tudatlanok foglalják el az üres birói székeket, midőn a méltóságokért azok törnek előre, kik a mint mondani szokták, az üres helyekre palástjokon és szakálokon kívül semmi egyebet nem visznek és mégis azt vélik, hogy ők kitünő jogtudósok és Temis fiai, holott a hazai szokásoknak csak felületes ismeretével bírnak és Verbőczit alig izelítették meg. Tacitusnak azok a birák tetszenek, *kik a törvényeket és a tartományok szellemét ismerik.* Cicero is így szól: *az államtanács gyűlésébe az államot ismerő főt kell állítani.* De oh hazánk kores fiai, idegenek és járatlanok a hazában! Kik a külföldi szokásokat hosszú czimsorozatban elbeszélik, előadják, vagy ismerni vágnak, a magok tartózkodási helyöket nem ismerik, nem tudják s nem érdeklődnek azok iránt. A nemes ifjuságnak schol a világon nincs oly növelése a joggyakorlatban, mint Erdélyben és mégis a jogismeret sehol sem kevesebb. Jogászjelöltek, cancellisták! ne csak esengjetekek a kiküldetések, végrehajtó, osztóztató és más parancsolatok után, hanem ezek mellett egyszersmind éjjel-nappal forgassátok, tanuljátok a hazai jogokat, törvényeket. Gyalázat az egyházi szónoknak a biblia mellőzése; szégyen a biráknak a Hármaskönyv, Approbata és Compilata constitutiok szerint nem itélni. A theologus pirul a szentkönyv nélkül szólani, piruljon a biró is törvény nélkül szólani. *De senki sem ad, ha nincs miből adjon.* Sok biró alig látta törvénykönyvünket, a Corpus jurist, s ha látta, alig forgatta, ha forgatta is, a Tripartitum és Approbata s Compilata constitutiok között a különbséget alig hallotta. Fájdalom! Ha ilyen biráink vannak, hogyan bizod ezekre ügyedet? Törvényünk helyesen szabta meg, hogy biráink a *pörbeszédek és bizonyítások után itéljenek*, mert ha az ügyvédek ki nem fejtik a jogot, sok biró néma lesz mint a hal, vagy mások szavazatát nagy kíváncsisággal várja. De ha mégis az ellenfél ügyvédje elfacsarja, ki fog dönteni? ha nem a véletlen és szerencse. Ha még a legbölcsebbek is gyakran csalódnak, a legjáratlanabbak csak történetesen bukkannak az igazságra. Az ártatlanokat miként mentik föl a jogban járatlanok? midőn jobb száz hibást fölmenteni, mint egy ártatlant elítélni. Nem elég a birónak a jog és törvény ismeret: követni, alkalmazni is kell a tényekre. A biró tekintélye a törvényekből van. A törvények jó biró nélkül gyengék, némák és semmit érők. Ha a törvény nem irányítja a birót, a biró nem ügyelve a törvényt, magángondolatjait követi: ki helyez bizalmat az ő ügyébe? A biró kötelessége úgy itélni, hogy maga a törvény, ha szólhatna, biró nélkül jelentené ki az ítéletet. A mint ugyanis a biró érzése a jog és törvény: úgy a biró élő törvény kell hogy legyen és csak legyen szószólója.

Ne csudálkozzatok, miért tartottam kötelmemnek e gyászos

körben az igazság tárgyalását, midőn tudtam, hogy homoród-szentmártoni tek. Bíró Sámuel úr annyira gyönyörködött az igazság kiszolgáltatásában, hogy saját haszna ellenére is gyakran felhozta: *A hazu törvényei ezt nem engedik meg.* Ha semmi más erényt benne föl nem fődöztem volna, az igazságra való legfőbb törekvése eléggé ajánlaná nektek őt, ki nemcsak névleg, hanem valósággal, ha valaki köztetek, ő bíró volt, hogy kinek-kinek az övét teljes jóindulattal kiszolgáltassa. Ha történetesen valakinek nem nyujthattott igazságot: gyöngélkedés miatt, nem pedig szándékosságból történt. Megadta ugyanis Istennek, a mi Istené; a hazának, a mi a hazáé; a császárnak, a mi a császáré; Erdély polgárainak, a mi a polgároké; a családnak, a mi a családé; az övéinek, a mi az övéi. Szolgált Istennek, mivel szolgált az ő egyházának, melyet oly nagyon és gyöngéden szeretett, hogy annak ügyeiben kész volt éjet-napot tölteni, s annak javáért futni, fáradni halálíg. Istenért hiábavalóságot és az élet minden ingereit, melyek az embereket tévútra szokták vezetni, semmisnek tartott. Isten is kölesönös szeretetet tanúsított iránta. Majdnem három és félévig tartó folytonos gyöngélkedés és betegségnek levén alávetve, mily hálás szívvel fogadta Isten jóltevő kezéből; legutoljára is ezt az ő tisztelésében kívánta kimutatni, midőn gyakran ismételte: *Uram! jó, hogy megaláztál engem.* Ezt rendelte temetésén is tárgyalatni, hogy midőn szólni nem tudna, Isten iránt magánosan tenni szokott háláját mások tegyék példaképpen közönségesse. Ezt tanusította a kalendáriumokba 1718-tól 1721-ig, évenként bejegyzett következő latin verseivel is:

- Anno 1718. Auspicium felix, felicem germinet annum,
 Auspiciis cum sit Christe benigne tuis.
 Optavi nova dona Dei, paralytica porto,
 Non nocumenta animae, sed documenta meae,
 Perpetiar dignum est, hic me Pater flagella,
 Concute, conculca scinde, perure, tere.
 Dummodo ne mihi me tradus, vel desere totum,
 Corpore concussum spesque Fidesque beet.
- Anno 1719. Summe Pater melius me nosti, quae mihi prosunt,
 Haec oro des, quae obsunt arce benigne Deus.
- Anno 1720. Vivere mors fuerat, iam mors sit vivere Christo,
 Et sic velle tuum, sit mihi velle meum.
- Anno 1721. Vita, salus, medicus, virtus, dux et decus omne.
 Infirmo erranti sis Pater alme mihi.
 Tu mihi delictum, mea spes, mea sola voluptas
 Tu columen, lumen, dulce levamen. Amen.

Megadta a hazának is, a mivel tartozott, hogy egyenként megadhassa mindenkinek az övét. Az iskolákban akkora fáradhatlan szellemi munkásságot fejtett ki, hogy az régebb szokott, de később szokatlan dolog volt. A nemes ifjú az unitáriu-

sok kolozsvári iskolájában, a tanárok közmegegyezéséből mind a világi, mind az egyházi költészet köztanítójává neveztetett ki. Szellemi erejét az iskolák nem foglalják el egészen: a polgári v. állami ügyek tanulására is kezdette megtenni az előlépéseket a Cancellarián 18 éves korában. De nagyhirű jogtudós atyja meghalván, néhai Teleki Mihály, kinek érdemeit még halála után is bámulta és tiszteletben tartotta mindig, titkárává fogadta s tartotta élete végéig. A még ifju ember akkora tekintélyt és az ügyek tárgyalásában oly bámulatos tevékenységet mutatott, hogy a főkormányszak titkári hivatalra méltónak ítélte. Azután mily ügyesen és szakavatottsággal teljesítette erdélyi deputátusi és tanácsosi igen fontos tiszteit: mindnyájan tudjátok. Legfőbb törekvése volt: mindenkinek megadni az ővét és különösen az özvegyek ügyeit úgy tekintette, mint sajátját, elanyira, hogy mielőtt 1717-ben a haza ügyeivel foglalkozva másodszer érte szélhűdés: a haza rendei között mintegy elkerülhetlen menedéknek tartatott, mint a ki nem magának, hanem a hazának született. Nemesak a haza törvényei voltak előtte igen ismeretesekek, hanem a szomszéd tartományok állapotja is. Nemesak a külső országok szokásait kívánta ismerni, de a haza állapotját is bensőleg teljesen tudta. A hazai törvények iránt annyira szorgolódó, gondos volt, hogy nem feledte el, melyeket használnak más országok is. Európa minden részének közjogát úgy tárgyalta, hogy Erdély közjogának kulesát mástól kölesönözni ne legyen kényszerítve. A közügyekkel elválaszthatlanul összekapcsolva és annyira behálózva élt, hogy őt Erdély Atlásának, a haza támaszának, Izrael szekereének és kocsisának mondhatnád. A mi Themistoklesnek Miltiades győzelmi emlékjele, Bíró Sámuelnek a hazaszeretet volt az; akár ébren volt, akár aludt, alig volt ment a haza gondja és munkájától, melynek köznyugalmit magán nyugtalanságával is kész volt megváltani, visszaszerezni; ha valakinek a haza kedves, neki legfőbb törvénye volt: *a haza boldogsága*. A kiket, hozzá hasonlókat még Isten megtartott, a hazának meghagyott, velem együtt imádkozzatok, hogy ne ragadja el! Mert őt, ki a közvilágítás terjesztésére volt teremtve, a közügyek megemésztették. Ha hatalmunkban állana, hogy az ő életét megváltssuk, ki ne engedne közületek a maga éveiből neki? Nagy esapás a hazára, midőn oly nagy férfit 1721. január 15-én éji 12 órakor elvesztettünk életének 56-ik évében, mely számot (56) ha megfordítunk, mutatni fogja, hogy a megelőző száz 65. évében 1665. született. A mi érzésünk szerint oh mily korán tűnt el és viselt dolgait tekintve, mily éretten! Fájdalmunk azt mutatja, hogy sohasem kellett volna születnie; a haza vesztesége pedig, hogy sohasem kellett volna meghalnia; ha hírnévnek, ha Istennek eleget élt: nekünk, főként nekem¹

¹ Alumnusa: Szentábrahádi Lombárd Mihály.

nem élt eleget, nem a hazának, nem az egyháznak, nem minden jók óhajtásának.

Mekkora tevékenységét tanusított ő császári királyi Felségének és Urának, bizonyítják, a királyi adományok; mert Ulysesi törekvéssel felruházva s a közügyek is úgy kívánván, Bécsbe küldetett, hol Ő Felsége ministerei előtt tiszta és világos munkásságával derékségét bebizonyítván s ezek tetszésit megnyervén, Ő Felsége trónjához borult alázattal s az erdélyi harminczad főfelügyeleti tisztét elnyerte. Az ő böles igazgatása alatt a harminczad jövedelme mily fölötte nagyra felszaporodott! E szolgálataiért, és nem a születési sorsért, a mint lenni szokott s nem is a szerencse rámosolygásáért, a mint némelyeknek kedvezni szokott, hanem érdemeiért az erdélyi rendek egyértelmű jelölésére, mint az erdélyi deputationnak egyik tagja, aztán pedig a főkormányshéknél, mint Ő Felsége belső tanácsosa megerősített. Szerencsés haza! hogy ily nagy tanácsost szültél a közjólétre. De oh szerencsétlen haza! hogy ily nagy tanácsost elvesztettél. Mert nemcsak a hadseregek, kőfalak és kincsek az országok őrzői, védelmi eszközei, hanem legkivált a higgadt tanács, tanácsosok. Mint a testnek az ész, ép oly szükséges az országoknak a tanácsos. *Az erő okos tanács nélkül, saját sulya alatt semmisül meg*, mondja Augustus.¹ *A legnagyobb szerencsében többet végez a tanács, mint a kéz.* Az országoknak egész emelkedése vagy alászállása a jó és rossz kormányzóktól függ. Mert alig lehetséges, hogy az egész test ne lankadjon, midőn a fej beteg. Nincs segély, a hol nincs helyes tanács. Róma addig uralkodott, a míg tapasztalt és az ő javára figyelő tanácsosok igazgatták, mihelyt pedig az önkényelem kezdett lábra kapni, azonnal rohamosan indult hanyatlásnak, legfőbb polgárai: Pompeus, Antonius, Crassus, Julius Caesar és Octavianus szolgaságba döntötték. Hiába való az erő tanács nélkül, tanácssal mindent tehet. Egy mesés régi költemény azt tanította, hogy egykor az istenek és istennők nagy gyűlésükben az okosságnak eljegyezték a vitézséget. Ezért Homeros nem akarta sem Diomedest egyedül, sem Ulysses Diomedes nélkül a trójai háboruba vinni, mert egyik okosságával, a másik erejével volt jeles. Diomedes erejével, Ulysses művészi ügyességével tünt ki: *a kettő együtt biztos reményt nyújtott a győzelemre, különválva kétest.* Róma az elefántokat nem erővel, hanem okossággal kerítette birtokába. Innen az a latin példaszó: *„Nem mindig erő győz.”* A fegyvereket is hasznosabban irányítják okossággal, mint erővel. Mihaszna ugyanis a katonasorozásnak, hanem megfontolva állítják a katonákat csatasorba? A hadvezér, bár makacs, elszánt legyen az ütközetben, de ha okos belátás nem mérsékli hevét, alig fogja a csatarendet helyesen fölállítani. De hiába

¹ Horatius, Odák III. k. 4 oda 65. v.

való a tanács is, ha nincs bátorság, vitézség és hűség; ha a félelem megzavarja a tanácsot, mert ki fog tanácsot adni, ha a tanácsadást veszélylyel járónak tartja. Homoródszentmártoni tek. Biró Sámuel úr, mivel a haza ügyeit ismerte, mind tanács-csal, mind bátorsággal bírt, mert az igazságos, törvényszerető és tisztelő embernek semmi sincs legyőzhetetlen: valóban megérdemelte a *nagy tanácsos* nevet. Észszel és erővel, vagy állandó és szilárd hűséggel, rettenthetlen bátorsággal megadta legkegyelmesebb fejedelmeinek, a mi őket illette. E kettővel: ész- és erővel a nemes és nemzetes Biró család mily híres volt, viselt dolgaik s az azok által nyert *oroszlán és toll*: a család közös ezimere tanusítják. Észszel érdemesítették magokat Ulászló magyar király uralkodása alatt 1505. és 1506. *Biró Balázs és Imre* arra, hogy külön-külön különböző megbízások alkalmával az egész székelynemzet közmegegyezéséből a nemzet vitás ügyei eldöntésére kiküldettek. *Biró György* pedig Báthori Gábor fejedelem irodája titkári hivatalában szerzett érdemeiért nyert a fejedelemtől adományt (donatio). Nemesak észszel, erővel és hűséggel is tanusította e család érdemeit a fejedelmek iránt és e két századon át vitézségéről is híres. Mert László magyar király alatt *Becz Jakab* Buda területén bátor lélekkel párharczba bocsátkozván a nemzetet fenyegető közveszélyt elhárította, midőn az ellenséges sereg bajnokának fejét nagy dicsőséggel királyának lábai elé tette s ezért a *Becz* nevet megváltoztatván, erejéről és vitézségéről — nem az ítélő birói tisztről — utódainak Biró nevet adott a király és nemességet. *Biró István* a Fenes és Gyalu között halálos sebet kapott II. Rákóczi György fejedelmet még élve kihozta az ellenség közül. A most elhunyt Biró Sámuel atyja fejedelme iránt tanusított hűsége miatt öt évig hordozta a török békót.

Polgártársainak is megadta, a mi őket illette, a mi övék volt, mert nyájas kedvesség volt benne, rendkívüli emberiség s igen nagy figyelmes gondosság polgártársai ügyei iránt, kire valóban illett Sidonius mondata: *természet, erény, és szerencse rövid foglalatot csináltak benne magoknak és a legnevezetesebb hősöknek kivonatát, tartalmát.* Bámuljátok benne a Catói és Pompei rettenthetlen szívet a balsorsban; tekintsétek benne N. Sándor nagylelkűségét; magasztaljátok benne Lykurgus bölcsőségét; kövessétek benne Aristides igazságosságát és minden világi külső fénytől idegenkedő lelkét.

Szüelői Biró István és Dósa Zsófia, a sasok nem nemzetek gyáva galambot, megadta ugyanis családjának és testvéreinek is az övéit. Ha e családot kezdettől fogva folsorolnám, kétszáz éven túl kellene visszamennem, a melyekben a *Biró*-család emlittetik. Ez elnevezés első szerzőjének *Becz*, azután *Biró Jakabnak* méltósága, hivatala előttem nem világos, az azonban tudva van, ismeretes, hogy Báthori Gábor ugyanazzal a czímmel

ruházta fel megerősített kiváltság levelében, melylyel a hires székelynemzet generálisa ugyanott birt. Ez a valóban nemes családnak hírnevét mennyire terjesztette, ti tegyetek bizonyoságot arról. Ugyanis az elődeinél használt *spectabilis* (nemzetes vitézlő) ezim nála *illustrissimussá* emelkedett és (e cím használásától az ő rendelkezésénél fogva szándékosan tartózkodom) ezt meg is érdemelte; mert ha elődei erényeit nem is multa mind felül, úgy tűnik föl, hogy az ő érdemeinek új tulajdonságánál fogva elődei és testvérei: Bíró Dávid, Mózes, Sándor, Kristóf és Sára hírneve e dicsőségre nézve tőle született.

Megadta igen kitünő nejének és gyermekeinek, a mivel tartozott, nőül vette ugyanis nemes és nemzetes Daniel Klára kisasszonyt, ki nemcsak névvel, de valósággal tiszta házastársa volt. 21 évig mily összhangzó egyetértésben élt vele: nektek mind bámulásra, mind követésre méltó például szolgálhat. Ettől való nagyreményű első szülött fiát *Adámot*, mint nagyelméjűekkel történni szokott, hat év mulva elvesztette benne gyönyörűségét is. Nevének egyetlen örököse: *Sámuél* lehajtott fejjel s a szomorú koporsóra szegzett szemekkel, mily drága atyát gyászol? Légy nemcsak nevének és javainak, hanem az atyai erények és érdemeknek is örököse. *László* éveinél fogva úgy tartom inkább éretlen, de nagy reményekre jogosító atyai nevelésnél fogva, mi szülői vágyának főpontját képezte: ötöd vesztesége volt. Egyetlen leánya, arczra, erényre és névre *Klára*: tiszta, testére és korára nézve még gyenge, de észre erősebb, mily rendkívüli búval érezte szeretett atyjának halálát: ily gyenge korban alig gondolná az ember lehetségesnek. Ha a haza és mások ügyeiről gondoskodott, az övéiről is, főként gyermekeiről, kiket dicséretes példája által a haza szülöttei és nevelteinek kívánt tartani. Végre a sok köz- és magánügyek súlya alatt megtörve és negyedszer új szélhűdéstől sújtva, két nap mulva és mégis mindig eszméletén léve, az Urban csendesen és nyugodtan, mintha alvásra készült volna, elaludt. Oh mily csendesen mult ki! Mily zavartalanul, mily kedvesen fejezte be életét! Az élet után a halálban is élni látszott, mert a mig élt, mindig arra gondolt szüntelenül, hogy meg kell halni, leginkább pedig ez esztendőben s nem sokkal halála előtt barátjához írt levelében előre megmondotta, jelezte, hogy rövid időn bekövetkezik halála. Hogyan halhatna meg tehát annak élete, kinck még maga a halál is élőnek, sőt halhatatlannak látszott. Most tehát már, Bíró Sámuél! saját épített házadból te magad menj arra a helyre, melyet szintén magad készítettél és magad nyugvóhelyednek nevezted, hogy családodnak és utódaidnak szentelve, előbb a te hamvaiddnak legyen helye és hamvad által legyen szent hely, szentély. Vége.

A természetrajz paedagogiai jelentősége.*

A nemzeti élet egét mindig a nemzet fiainak lelki világa deríti föl vagy borítja felhőkbe.

Ha erkölcsünk, tudásunk, érzésünk és gondolkodásunk erős, tiszta, becsületes és biztos, akkor ugyan olyan lesz nemzeti közéletünk is.

Az események rohama, az idők árja, az emberiségnek folytonosan folyó átalakulása új meg új föladatokat, küzdelmet, munkát sodor utunkba, s a fölfogás a szerint koronkint meg is változhatnak, de a czél, hogy magyar és boldog legyen, nem változhatnak meg soha és így nem változhatnak meg az ideál sem, a mely a nemzeti léleknek, a magyar érzésnek és a magyar nyelvnek terjesztésében, a haza iránt való szeretetben és a közös nagy nemzeti ideálok iránt való lelkesedésben nyer kifejezést.

Itt, Hunnia földjén, a büszke Kárpátok tövében nem lehet más nemzet, csak a magyar. Ezen a földön nem lehet más hazaszeretet, más kötelesség, más műveltség, más gondolat, vagy érzés, csak a magyar. Mindenki, a ki a magyar nemzeti kultúra kötelékébe valónak érzi és vallja magát, a vallás és a faj, a nyelv, a vagyon és a rang választófalai ellenére is nemzeti életünk hű részese, ezer éves szép hazánk hűségese fia és a magyar nemzeti társadalom életerős közszellemének azon az útján kell haladnia, melyen a haza és a nemzet egységes boldogulását munkálhatjuk.

Műveltségünknek ezen a földön, ebben az országos keretben, emberiségi feladatunk betöltéséül értéket és súlyt magyarságunk ad. Ennek a magyar műveltségnek, nemcsak fejlődése, izmosodása, terjedése, politikai, gazdasági és socialis bajainak legbiztosabb orvosszere, de magyar egyetemes nemzeti jelentőségében a magyar középiskola az igazi tüzhelye. A szikrát kaphatja felülről, de a világosság és melegség áldását közkinccsé ez teszi.

A középiskola a fajszeretetnek és emberi jogérzetnek, a szabadságszeretetnek és törvénytiszteletnek, egyszóval a magyar ideálnak oltára, a vallásosságnak és hazafiságnak, az ész- és szív nemesítésének, a tudományoknak és erényeknek otthona,

* Tanári székfoglaló beszéd. Fölvastatott a székely-kereszturi unitárius gymnasium 1902. évi december hó 10-én tartott iskolai ünnepélyén.

biztos melegágya. Itt a magyar haza történeti emlékeinek, szent hagyományainak edző levegőjében szemünket, szívünket, akaratunkat erősítjük és szilárdítjuk. Az emlék, melyet a fogékony ifjú lélek itt szerez, az élet küzdelmeiben lelkesítő erő; az eszme, mely gondolatvilágunkat áthatja, vezető fáklya és szent örökség.

Azok, kiknek szívét-lelkét a tudomány és iskola szeretetének s a nemzeti érzésnek összecsapó lángja heviti, megértik, hogy mostani közállapotaink között nemzeti törekvéseinknek legfontosabb organuma, magyar kulturális életünknek nélkülözhetetlen tényezője az iskola, mely a tudományos nevelés tisztult világnézete és a munka megbecsülésének erkölcsi tartalma által átalakítja az új nemzedéket, s lehetővé teszi azt, hogy a magyar kultúra ne csak pusztá frázis legyen, hanem olyan valóság, melyből az egy célra törekvő közös munka, a helyes munkafelosztás, az erők összhangja és annak elmaradhatatlan eredménye fakad. Igazán céltudatos nemzeti szervezkedésünkben itt nyeri a szép reményekre jogosult ifjú nemzedék a jövő műveltséget, s itt ismerkedik meg a nemzetet fejlesztő, alkotó egységes nagy munkának eszméjével, melynek csak igazsága gyanánt hangoztatta gróf Széchenyi István, hogy: „*a tudományos emberfők mennyisége a nemzet hatalma*“.

Jól tudom, hogy mikor a magyar középiskolának e mérhetetlen fontosságú feladatát hangoztatom, nemcsak igazat mondok, hanem azoknak az igazságoknak egyikét, melyeknek szükségkép át kell menniök a nemzet véérébe. Közmeggyőződésévé kell lennie, még pedig nemcsak mi érettünk, hanem a nemzetért magáért.

Hazánknak érdeke, nemzetünk életének jövője kívánja mi tőlünk, hogy a magyar kultúra terén erős, egységes, a jelenkor követelményeinek megfelelő műveltséggel bíró, nemes nemzeti érzéstől áthatott nemzedéket neveljünk. Éppen ezért a gyermekek lelkébe már fiatalon be kell csepegtetnünk a nemzeti szellemet, a hazaszeretetet, a testet úgy, mint a lelket egyaránt erősítő s nemesítő munkakedvet, mert csak így lehetnek azok a tiszta emberi méltóság és igazság érzetével hazájuk s embertársaik javáért buzgolkodó önzetlen hazafiak, s igazi nemzeti hivatást végezve, csak így rakhatják le a magyar nemzeti életnek és műveltségnek alapköveit.

* * *

Lássuk most, mennyiben foly be a *természetráajz* a fentebb hangoztatott magyar nemzeti ideálok szervezésébe, s mennyiben kíván a nemzeti egységes műveltség biztosításának egyik eszköze, módja és intézménye lenni!

A természetrajz, mint leíró tudomány, megismerteti velünk az *állat-, növény-, ásvány- és közet-világot*, mint a természet élő

és élettelenek, vagy szerves és szervetlen testeinek országát. A természetet közelebb hozza a növendékek lelkéhez, s így tapasztalati ismereteket szerezve, annak jelenségeit jobban megértik és felfogják; benne pedig örömet és lelki vigasztalást találnak, mire nekik az iskola senyveszlő falai között, annak testet-lelket ványoló rideg levegőjében okvetetlenül szükségük van. Onkéntelenül is oktatja azt a népréteget is, mely a föld turásával éppen a természetrajzi egységek nevelésével, vagy más egyedek millióinak folytonos irtásával keresi keserves küzdelem árán fillérjeit; mert -- valójában a magyar nép igazi tanítása a természetrajzi alapon nyugvó gazdasági kérdésekkel számol s mintegy azokra épült.

Tanításának *feladata* a szellemi élet fejlesztése, öregbítése, s az értelmi felvilágosítás és lelki gyönyörűség ez erősen buzogó forrását hozzáférhetővé tenni az ifjúság előtt; feltüntetni a természet háztartásának törvényszerűségét; megismertetni a tudományos rendszerezés különféle módjait; kutatni az élet nyilvánulásainak mikéntjét, megnyilatkozásának törvényszerű okát és eredetét; belemélyedni az állati lélek velejébe; keresni az állat tetteinek rugóit; szétbonczolgatni vágyait és törekvéseit, örömeit és gyötrelmeit; mérlegelni elhatározása okait és körülményeit, egyszóval művésziiesen, könnyed formában tárni eléink azt a csodás világot, mely éppen a benne lüktető élet varázsával ragadja meg az érdeklődőt.

Célja a szemlélet képzése, a nyert szemléleteknek fogalmakká alakítása; az okok felkeresése, a gondolkodó tehetségnek fejlesztése. Kedves és értelmes érintkezést készíteni elő a természettel, s a növendéknek ez irányban ethikai fejlődését képezni, érzéki életét pedig az intelligenciával összhangba hozni.

A természetrajzi tanítás csak is ily módon, s ily értelemben lehet a *logikai gondolkodás fejlesztésének* hatásos eszköze.

Mélyre ható paedagogiai hatása és jelentősége pedig a következőkben domborodik ki. Foglalkoztatja, megacélozza az *értelemnek* hasznavehető erőit, minők: az észlelés, összehasonlítás, általánosítás, osztályozás, hasonlóság, mert a gyermek vizsgálódik, reflektál, összehasonlít, ítél, magyaráz, tanulmányoz, bonczolgat, kutat, töpreng, böleselkedik és kétkedik, saját tapasztalatait alkalmazza, valószínűségeket latolgat, gondolatait rendbeszedi, erősíti és javítja a figyelés kitartó habitusait.

Az *észlelő tehetség* gyakorlására az összes tudományok között a legalkalmasabb, mert tanulmányozására mindenütt található alkalmas anyagot, s elemi tényei oly egyszerűek, hogy a legkorábbi gyermekkorban hozzáfoghatunk, de azért oly számosak, hogy az észlelési folyamatot hosszú időn át folytathatjuk.

A *leíró tehetség* gyakorlására, az ismereteknek rendszeres egészszé feldolgozására a legtöbb alkalmat nyújtja; e mellett

nemesak hogy a gyermeki kor tevékenységi vágyával nagyon összeillik, hanem pl. a növényalakok tanulmányozása még a *szépészeti érzék*, a *műizlés fejlesztésére* is befoly, s ez által tiszta örömök forrásává lesz.

A középiskolai tantárgyak közül a legvonzóbb, mert egyesíti magában mindazon föltételeket, a melyek a gyermek érzékeinek kellemes foglalkoztatására megkívántatnak. A növényben feltalálja a gyermek az alak szépségét, a kellemes illatot, a szerkezet finomságát, a végtelen változatosságot, a melyeknél figyelmének felköltésére, s állandó foglalkoztatására alkalmasabbat aligha találhatnánk.

A tankönyvekbe nyomtatott színes ábrák, képek és rajzok, továbbá a gyűjtemények, melyekkel minden modern iskolának gazdagon fel kell magát szerelnie, szintén a tantárgy kellemesebbé, vonzóbbá tételére szolgálnak.

A természetrajzi tanítás csakis az észlelésre kiválogatott, legalkalmasabb példányok bemutatásával kapcsolatban történhetik. Ez által értelmesebbek lesznek a gyermekek, megedződik gondolkozásuk, szívük megtelik nemes érzelmekkel, lelkük fogékonyvá lesz a való tények megfigyelése, szóval a természet ismerete iránt.

Ily alapon nyugvó, szakszerűen vezetett tanítási módszer csak emeli a növendék *önmunkásságát*, mennyiben összes fogalmait megfigyelés által alkossa, tehát saját szemével kell, hogy lásson, kezével boncsoljon, saját értelmével összehasonlítson.

Ha pl. a tárgyalandó növényből egy-egy példányt minden növendéknek kezébe adunk, s annak részeit természetes sorrendben szemlélet útján leírjuk, ez által elérjük azt, hogy a növendék megszokja a *figyelmet*, továbbá műveli *érzékeit*, nagyban és gyökeresen emeli és fejleszti *megfigyelő, leíró, ítélő tehetőségét*, a mi viszont ítélő tehetségére, önálló gondolkodására, önálló ítélőhozatalára hat jótékonyan. Eppen ezért czélszerű volna *műhelyt* állítani be a tanulók gyakorlati munkája számára, s *eszközöket* adni kezükbe az egyszerűbb tulajdonságok önálló megfigyelésére és végrehajtására. *Önálló gyakorlatokat* kellene végeztetni a növendékekkel, hogy ne csak tanárjuk experimentálásában élesítsék megfigyelő tehetségüket, hanem azt tervszerű, áttekintő, önálló munkával öregbítsék és állandósítsák. Nagy haszna e gyakorlatoknak az volna, hogy a tanuló felszabadul a *könyv leírásától*, s valóban azt feleli, a mire saját *szemlélete* és *gyakorlata* képesíti. Nem elég tehát, ha mi bemutatunk, s experimentálunk, de experimentáljon a növendék is, mert csak így fogjuk teljes mértékben érvényre juttatni a természetrajznak a többi tantárgyak feletti *elsőségét*, mely abban összpontosul, hogy a tanuló kézi ügyességén kívül, megfigyelő, leíró, ítélő tehetségét, s önálló gondolkodási módját jobban kifejti, mint bármely

más tárgy, továbbá *tervszerű vizsgálatokhoz* szoktatja a növendéket, a mit más tantárgyak segélyével el nem érhetünk.

A *látás érzéke*, s az általa felfogott képzetek is, melyek a *szellem fejlesztésére* a legbecesebbek, a szemléleten nyugvó természetrajzi tanításban játszik a legfőbb szerepet. Éppen a szemléletre gyakorolt igaz jótékony befolyásánál fogva képezi a természetrajzi oktatás az iskolai nevelés lényeges részét.

Megfigyelés után a természetrajzi tanítás keretében *kísérletet* is végzünk, mert a kísérlet tanít a természeti tünemények megismerésére, melyek az okot az okozattal összekapcsolják, s rásegítik az ifjút beöltetni szellemét a tünemények változó világába, hogy bennök az ő értelmével állandó törvényeket találjon.

A *kísérlet* hatványra emeli az ifjú fölfogását, s megtanítja benlátásra és rásegíti a fölfedezésre, s ha egyszer erre az erélyre szert tett, soha el nem felejt, sőt vele megveti későbbi haladása szilárd alapját.

Egy szóval a gyermek örömét találja a természet leíró részeivel való foglalkozásban, mert azok őt legjobban művelik, centrifugal természetű figyelme és ébredező szervei a külvilágba hajtják, hogy nekik való tápszert keressen.

A természetrajz okszerű tanításának nagy befolyása van még az *értelem- és kedélyre, szellem- és szívközpzésre, szépsézet* és *valláserkölcsei érzelmre* is. Már maga az azzal járó testi és szellemi szemlélés gyakorlása, az elmének és képzeletnek művelése is nagy jelentőséggel bír a tanításra nézve. Ezek alapján a természetrajz értelmes megfontolásra, a tünemény és ok közötti összefüggésnek, az eredménynek és eszköznek fölkeresésére vezet, s így ítélet- és következtetésben gyakorol, megfontolásra szoktat a cselekvésben, fölkelti és leköti a figyelmet, az akaratnak irányt, szilárdságot és erélyt kölcsönöz.

A természetrajz kiválóan szemléleti tárgy lévén, önként következik, hogy a tanításnak is mindig a *szemlélet körében kell mozognia*. Ez alapon a gyermek maga lát, észlel, hasonlít, tudása tisztább, határozottabb, teljesebb lesz, s igazi birtokába jut annak, a mit maga szerzett magának. De ezzel lépésről-lépésre gyarapodik ereje, észlelő- és felfogó tehetsége, következésképp a tanítás iránti érdekeltsége, öröme is; hogy pedig mindez a szemléletre, szivre, s általában az egész életre nézve nagy nyereség, világos.

A *természetrajzi oktatás szigoruan logikai gondolkodásra szoktatja a tanulót*. Itt a valót élesen meg kell különböztetni a félig valótól; a képzeletnek nem lehet a gondolkodást zavarnia, s a következtetések csak olyanok, minők a helyesen véghez vitt szemléléseknél fogva lehetségesek. Mindenütt tényekkel van a vizsgálónak dolga. Hozzá szokik a kutató lélek mindenütt tény, igazságot keresni, s ezt talán az életbe is átviszi, hol az iskola falai közül kiszabadult lélek előtt egy új világ áll feltárva, mely

kedélyét a legédeesebb kötelékekkel fűzi magához, szellemének dús szemléleteket és ismereteket nyújt, s alkalmassá teszi őt, hogy az emberélet folyamában is élesen észreveggyen s észleljen; míg ellenben az, kinek érzékei ily irányban el vannak hanyagolva, sem a természetben nem talál élvezetet, sem az emberi dolgok kellő észlelésére és megítélésére nem alkalmas.

A természetrajz *az ifjú szellem önálló erkölcsi világnézetének megszilárdítására* is a legalkalmasabb, mivel a növendék itt megtanul rendszeresen vizsgálni az erkölcsi világban és szigorú következetességet tanul az inductio módszerének szellemétől áthatva, nem elégedve meg felületes ítéletekkel. Elsajátítja a *pontoságszeretetet*, melynek a tanításban, mint paedagogiai jelentőségnek első sorban kell érvényesülnie. Nem ereszti szabadlábra a növendék gondolatvilágát, hanem a szigorú schematizálás előterjesztése keretében dogmatikus alapon tárgyalja a tudományos vizsgálódás módszereit. Különösen ezen az alapon kell előtérbe helyezkednie a vallás-erkölcsi szempontnak annyiban, hogy Isten fenséges alkotásainak törvényeit, állat-, növény-, ásvány-kőzet-világ megismerésénél, mint az ő végtelen hatalmának megnyilatkozásait úgy adjuk elő, hogy a növendék vallás-erkölcsi világnézete egy pillanatra se rendüljön meg a materiális gondolkodás-módban lappangó atheismus hatására. Hanem inkább ápoljuk, gyakoroljuk, fejlesztjük, erősítsük és finomítsuk mindama természeti, értelmi, erkölcsi és vallási tehetségeket, melyekből a gyermek természete és emberi méltósága áll. Mert e tehetségeket teljes kifejlődésükre segíteni, azokat erejük teljes kifejlésére vinni és hogy külsőleg nyilatkozzanak, eszközölni; általa az embert képezni, felfegyverezni arra, hogy a földi lét tartama alatt, a különféle társadalmi ténykedések által, melyekre egykor hivatva leend, hazájának szolgálhasson; s végre a jelen élet megneemesbitése és megdicsőítése által, az örök életre előkészítettessék: *ebben áll a természetrajzi nevelésnek műve, célja, hatása és jelentősége.*

A természetrajzi tanítás önkéntelenül maga után vonja a természetbe való gyakori *iskolai kirándulást* is, minek szintén meg van a maga paedagogiai jelentősége.

Az iskola falai között lenyűgözött egyéniség a szabadban lerázza béklyóit, annak minden fűszála megragadja a zsenge kor figyelmét, s mint minden más egyéb nevelési eszközök, úgy az iskolai kirándulások is szellem-, kedély- és jellemképzőleg hatnak a gyermekre, annak fogékony értelmét gyakorolják, fejlesztik, egyuttal a testet is erősítik, a társulási és emberbaráti ösztönt kifejlesztik, a szűkkeblűséget, zárkozottságot és önzést elnyomják. A magasztosnak, főségesnek érzete, a szépnak szemléléséből származó öröm, arányosság, a színpompa

érzéke, a hangok dallama éppen a természet társaságában talál a legtöbb és kielégítőbb tápot.

Az emberi nyelv is a maga legdrágább kincseit, legszebb virágait, költői elemét, képei, hasonlatai és hasonlóságai gazdagságát, melyek a nyelvnek színt, szemléllhetőséget adnak, a természetnek köszönheti.

A szépzészet s vallás-erkölcsi mozzanat is a szabad ég alatt juthat leginkább érvényre, mert a természet, bár megkövült gondolatok, s néma lelkek országa, mégis a legelevenebb nyelv, s szemléletekben, tettekben beszél, mint Istennek élő írása, megtestesített szava; mindenütt egész, teljes, üde, erős és gyermekded; ki kell tehát venni részünket belőle, mert a melyik tanárnak kedélyére nincsenek hatással a természet főséges tüneményei, a ki ezeknek láttára nem lelkesül, s nem emelkedik magasztosabb eszmékre, az hidegen fogja hagyni tanítványait is, magának sem lévén tüze, nem fog gyujtani.

Az iskolai kirándulásokkal kapcsolatban, a megfigyelés, összehasonlítás kedvéért a *gyűjtések* is nélkülözhetetlenek. Nagyon hasznos foglalkozás ez, mind az ismeretek szilárdítása végett, mind pedig azon kellemes elfoglaltságnál fogva, melyet a növedéknek okoznak.

A gyűjtés gyakorolja az érzékeket, a szerzeménynök tervszerű s tetszetős föntartására édesget, képezi a természet iránti érzéket, az akaratot és rendszeretetet.

Ezért szükséges, hogy a gyermekkel már korán megismertessük hazánk földjének szépségeit, áldott termékenységet, arany kalászt termő sík rónáit, visszhangzó sziklás bérceit, ásványvizekben, drága kincsekben gazdag változatosságát. Mert csakis az említett természetrajzi egyedek tanulása alapján vésődik hazánk képe jó mélyen a gyermek emlékezetébe, s pompájának főséges érzeménye csak így hatja át keblének mélyét s csak így érteti meg az idegenekkel, hogy miért is él-hal annyira hazájáért a magyar ember, s csak így fog a gyermek a tudás és értés büszkeségével Magyarország térképére tekinteni: *ez az én szép hazám.*

* * *

Ennyiben kívántam vázolni röviden a természetrajz paedagogiai jelentőségét, s kifejezést adni amaz irányelveknek, melyeknek céltudatos alkalmazásában, pontos teljesítésében, szigorú kivitelében látom én a természetrajz tanításának üdvös és hasznos voltát. Ennek a célnak szolgálatában kívánom én csekély szellemi erőmet érvényesíteni, szerény munkásságomat hazám és egyházam javára fordítani. Hisz lehetett-e más gondolat agyamban, más érzélem szívemben, lelkemben, ha nem egyházamnak üdve, hiveinek szent ügye, mikor a szellemi élet birodalmának melegágyában, eszményi otthonában, magasztos

esarnokában elfoglalt, talán több dicsőséggel, nagyobb hírnévvel kecségtető, egyetemi assistensi állásomtól megvállva, eljöttem *szeretett kartársak!* ide ti közétek, hogy itt veletek együtt keressenem az igazat, műveljem a szépet, s tanulni szeressem a jót, s egyesítsem magamban mindháromnak eszméjét, melyek elkerülhetetlen föltételei a valódi műveltségnek, az igazi eszményi jólétnek.

Eljöttem ide, hogy a gyermekek legnemesebb tehetségeit kedélyét és akaratát igyekezzem úgy fejleszteni, hogy azok tudjanak lelkesülni a szépért és jóért, hogy szemeiket a földi világnál magasabbra, fenségesebbre tudják emelni.

A szívképzést, az eszmívveltséget, a főséges, önzés nélküli gondolkodást tüzni ki életcézélul, ezek megszerzésére törekedni, az anyagot a szellemivel úgy egyeztetni, hogy egyik a másiknak emelő szárnyakul szolgáljon; úgy művelni az elmét, hogy megelégedjék a szív is; úgy tanítani és tanulni a tudományokat, hogy azok által az Isten tulajdonainak mélyebb ismereteihez juthassunk: ez az én programmom.

Egyenlő gondot fordítani a szívnek fejlesztésére szeretet által, az ész fejlesztésére az igaznak megismerése által, a testnek fejlesztésére a munka által, melyek mind az emberi természet nemesítését célozzák: ez az én programmom.

A tiszta öntudatnak és benső meggyőződésnek megfelelő működése által nyílttá, őszintévé, igazságossá, függetlenné, önállóvá és lelkiismeretessé lenni: ez az én programmom.

Ez iskolának, mint a tiszta erkölcs, a hasznos ismeretek és a józan fölvilágosodás terjesztőjének és művelőjének munkás tagja lenni, a közjót czélzó és áldást hozó oktatásnak és nevelésnek a gyermekek lelkében minél mélyebb gyökeret verni, a gyermeki szívet minden jó, szép és nemes dologra fogékonnyá tenni, lelkem egész hevével arra törekedni, hogy az iskola által elhintett, a gyermek boldogítását, szerencsését magában foglaló magvak kikeljenek, virulásnak induljanak és illatos virágokká fejlődjenek: ez az én programmom.

Gyöngéden hatni a gyermeki szívre, fejleszteni annak erkölcsi érzését, nemesbiteni indulatait, fékezni szenvedélyeit, egyszóval erkölcsöket művelni, szívet szelidíteni és képezni: ez az én programmom.

Erősíteni az ifjuság hitét hazafias érzésben, lelket önteni a csüggedőkbe, erőt adni a bátortalanoknak, megtéríteni a tévelygőket, felkelteni a tudomány iránti édeklődést, meggyőzni a kétkedőket, felbátorítani a bizalmatlanokat, felrázni tétlenségéből a szunynyadó ifju tetterőt a szó hatalmával, az ész erejével, a melegen érző szív lelkesedésével: ez az én programmom.

Felszívni magamba az ifjuság akaratát, mint a nap a természet nedvpárazatát, megtisztítani, egységesíteni, odavinni az ifjuság lelkiismeretét a nemzet ítélőszéke elé, annak bátor

szóval, fiatalos tüzzel, férfiúi erélylyel kifejezést adni: ez az én programmom.

Dolgozni és küzdeni hiven, becsületesen és ernyedetlenül, s emelt fővel s hazaszeretettől dobogó szívvvel indulni a multak jelszavával a jövőndő küzdelmei elébe: „vállat a vállhoz!” ez az én programmom.

Szemem előtt vonul el ennek az iskolának története, eredete, mely századokra visszanyul, s mely hazaszeretetben, nyelvben, fajában való törhetetlen ragaszkodását megőrizte mindig; egy szikla volt a tengerben, a melyet hullámok csapkodtak körül, egy város a pusztában, mely körül állandóan porfelhők kavarogtak, de dacolt minden vésszszel, viharral, fön tudott állani önerejéből, s nem kimélt semmi áldozatot, hogy kulturális téren a haladás, a világosság fáklyáját lobogtassa, hogy ezáltal a magyar kulturának, a magyar tudományos műveltségnek terjesztője, e városnak dísze, a magyar nemzeti művelődésnek dícsősége, a Muzsáknak és Erényeknek otthona legyen.

Epíteni kell e ponton és nem rombolni, emelni és nem visszastüljeszteni városunknak e kulturális intézményét. Táplálni és erősíteni, nem elszívni kell e város életerejét, fejleszteni kell ezt az intézményt, kulturális központtá kell emelni. Ebben közremüködni, őrtnyot emelni e város területén ez intézet falai között a nemzeti szellem oltalmára: ez az én programmom.

Kötelesség-érzettel s munkaszeretettel léptem a ti sorotokba szeretett kartársak! hogy a kulturális téren megvívandó nagy munkából a ti szerető körötökben, lelkesítő és buzdító példátokon föllelkesülve a reám eső föladatokat ambitioval, szeretettel, lelkiismeretes pontossággal teljesítem; ezzel szemben töletek nem kérek és nem várok mást, mint tiszteletteljes collegiális érzelmeimnek őszinte viszonzását, teljes bizalmat és ama kartársi benső viszony föntartását, a mely az együttműködést kellemessé, könnyüvé és áldásossá teszi.

Hogy munkásságom idejéből mily hányadot juttat a jövő a természetrajzi tudományszak sikeres művelésére, nem tudhatom. De tudom azt az egyet, hogy működésem tere bármennyire is változzék az idők folyamán, törekvéseimben igaz lelkesedéssel párosultan mindig az vezet, hogy ne csak a tanuló ifjuság tagjaiban, hanem a különböző társadalmi osztályokban is mind jobban meggyökeresdjék az a tudat, hogy egy a *scientia amabilis*, és ez az állat-, növény-, ásvány- és kőzet világról szóló tudomány!

A magyar társadalom mai közönyössége és erőtlensége, a reális czélok túlnyomóan előtérbe tolása ugyan nem sok reményvel kecsegtet, de azért én a magyar nemzeti állam kiépítésének, az egységes magyar társadalom kialakulásának eszmélyétől áthatva, haladok e czél felé; hisz a mi nekem féltendőm van, azelőtt bármi hatalomnak is elporlik ereje; lelkem független-

lenségét lánczai nem békózhatják, s öntudásom nyugalalmát ágyui nem zavarhatják; más lánczok engem e földi világhoz nem csatolnak, csak hazám boldogsága, egyházam jóléte, s az emberiség szent ügye.

Es most befejezésül hozzátok szólok, *nemes ifjuság!* hazánk jövőjének reménységei, a kikben a multak megújulnak, a kikben mi, előbbi nemzedék, feltámadunk!

Ti egy boldog, békés és munkás kornak szülöttei vagytok. Apáink dicsősége, szenvedése, kitartása és győzedelme a multé, a történelemé; miénk a munkás jelen; tiétek a jövő, a honfentartás dicső hivatása.

Ti vagytok a haza legdúsabb termést ígérő virágai! érezétek át tehát az erkölcsi kötelességet, mely a mult tanulságából reátok háramlik, s legyetek a magyar hazának dicsőségei.

Kövessetek ideált! lelkesedjétek az igazért, a nemesért, a szépért, mert mindaz, mi az egyén erkölcsi lényének esalhatatlan fokmérője, de a mi egyszersmind a tiszta öröm, a boldogság egyetlen biztos és soha ki nem apadó forrása: az eszményiért való küzdés az, mely gondon, bűn, s megpróbáltatás nehéz óráin fölemel, mely irányt ad a léleknek, a tettnek, s tartalmassá teszi az életet. Célom el lesz érve, s boldognak mondom magamat, ha ez eszményi után való törekvést, a lelkesedést az eszmény világáért lelketekben fölesillanni, szemeitekből ragyogni látom. Órizzétek meg, ápoljátok, fejlesztzétek azt! Fogjátok fel hivatástokat! hisz ti vagytok a nemzet éltető gyökerei, tőletek függ a nemzet belső élte, a jövőendő előkészítése, a társadalom üdve, boldogsága, az ezeréves haza örökélete!

De ne felejtsetek, hogy ha a tanulásra való erkölcsi kötelezettségnek eleget nem tesztek, ennek elhanyagolásával nemcsak magatoknak ártotok, s búsítjátok szüleiteket, hanem hazánk és nemzetünk ellen is megbocsáthatatlan bűnt követtek el, mert minden ország boldogulása első sorban a polgáraiban rendelkezésre álló szellemi erőtől és kötelességérzettől függ.

Órizzétek meg ifjú lelketeknek tisztaságát, mint a legnemesebb örömek forrását, műveljétek eszeteknek, értelmeteknek fényességét, s törekedjétek a foltot nem tűrő tiszta jellem elsajátítására, annak sziláditására, mert az igaz férfunak mindenkor ez képezi legnagyobb erényét.

Törekedjétek megismerni e hon természeti és szellemi kincseit, szeressétek e haza földjének népeit, küzdjétek ezeknek közös jólétéért, szent szabadságáért, éleszszétek lelketekben a kölesönös türelem, szeretet és összetartozandóság érzelmét, a rendületlen hazafiságot, a valódi humanismust és vallásosságot. Ám rajongjanak mások a világpolgárság hiú eszméjéért, haladjanak a hírnév csábító ország útján, ti, ifjú barátaim! kikre a nemzet reménylő szeme gyönyörrel tekint, e helyett igyekezzetek odahatni, hogy tehetségetekkel és kitartó munkátokkal a

magyar hazát nagygyá, gazdaggá, hatalmassá és boldoggá tegyék. Legyen jelszavatok, hogy: „a mit emberész és kéz kivívhat, ne várjuk mástól mint szerencse díjat“.

Dolgozzatok, munkálkodjatok! A pálya tárva, végén a dicsőség pálmája integet, s a küzdő felett zeng az égi szózat: ember, küzdj és bizva bizzál!

Utolsó szavam mélyen tisztelt közönség! szeretett kartársak! kedves ifjak! az, hogy boldog csak úgy lesz ez a szép haza, ha az egységes nemzeti eszme, az állam, a haza iránti érzelmek, a honfiai erények és kötelességek érzetének egysége, bár a költő szerint „sokféle daltól zeng liget, berek“, megvalósul.

Dolgozzunk, munkálkodjunk e téren! Ápoljuk és fejlesztük ezt az eszmét; csiráztassuk agyunkban ezt a gondolatot; rügyeztessük az eszmét, s érleljük cselekvéssé lelkünknek, szívünknek ezt a vágyát! Lebegjen előttünk a magyar közművelődés új életre keltésének, jövőjének teremtő gondolata, hogy a multak emlékein, keservein és dicsőségén elmerengve, a jelen nagy munkájára megacézolhassuk karjainkat. Melegséggel, közvetetlenséggel, szeretettel haladjunk a magyar közművelődés útján, mert a polgáriassultság mai világában csak így tarthatjuk fenn nemzeti létünket. Ragaszkodjunk a fajszeretet egész szívósságával nagy nemzeti traditioinkhoz, és e traditók jogaihoz és kötelességeihez, mert a nemzet teremtő erejének áldásos méhéből csak így jön világra, s így születik meg a modern, életerős, rendithetetlen és megronthatatlan magyar állam, s csak így lehet boldog álmaink álma, minden eszményünk eszménye, az egykori független, rettegett magyar haza, s örökéletű a magyar nemzet.

DR. SZOLGA FERENCZ.

Örökélet hite a Jézus által.*

(Husvéti egyházi beszéd.)

Ján. 5. 24. Bizony, bizony mondom nektek: a ki az én beszédemet hallgatja és hiszen annak, a ki engemet elhoesátott, örök élete legyen.

Néhány nap csak és mennyi változás, mily mérhetetlen fontosságu fordulat állhat elő egyesek életében, népek történetében, világ folyásában!!...

Csak néhány napja mult, hogy fordulóját ünnepeltük meg annak az eseménynek, midőn a világ üdvözítője diadalmas bevonulását tartotta Jeruzsálembe; virág és pálma szőnyegen, diadalmi üdvkiáltások között haladva a szent város felé.

Még rövidebb időköz választ el az ezt követő szomorú esemény gyászünnepétől, az erőszak, az ármány véres diadalnapijától, a melyen annak, a ki csak az imént virágokkal szegélyezett uton haladt, üdv kiáltásokat hallott, most töviséken kell lépnie, szívében a legfájóbb érzések szűrő tövisével a Golgotha felé.

Es ma?! . . . ma ker. afiai, ma már ismét diadalünnepnek szentelhetjük emlékezésünket; diadalünnepnek, midőn angyalt látunk az üres koporsónál, égi örömet hirdetve e szavakban: „Miért kerestek a holtak között az élőt?; nincsen itt az úr, „föltámadott.“

Es nem hasonló meglepő változásokat, nem várt fordulatokat tapasztalhatunk ma is?!.

Tegnap még talán diadalt szemlélhettünk, diadalát olvashattuk le a duzzadó életerőnek, a pezsgő élet- és munkakedvnek embertársunk arczából, szemeiből, egész lényéből, s ma mit látunk?... egy összeomlott életet, az élethajó roncsait, egy nyitott sirt.

Tegnap még talán az egyesítő összeforrasztó szeretetnek diadalát szemlélhettük s azok, a kiket e szent érzés fűzött egybe: — a szülő és gyermeke, a hitves, a barát — örömiük édes mámorában úgy érezték, hogy nincs hatalom, mely őket egymástól elválaszthatná és ma?... egy hideg fuvallat — a

* A dr. Bedő Albert-féle pályázaton pályadíjat nyert.

halál szele és mindennek vége. A szülőt, a gyermeket, a hitvest, a barátot, egy minden kincsüket magába záró koporsónál látjuk kéztördelve, jajveszékelve, fellázadva talán a végzet, a sors... az Isten ellen.

De hát a holnap, a jövő? ... lesz-e akkor ismét diadal-ünnep? ... lesz-e a mi számunkra is — majd ott a koporsón túl — új életnek diadal ünnepe, a melyen mennyei karoktól halljuk zengedezni: „Hol vagyon halál, a te diadalmad, koporsó, a te fullánkod?”

Jól tudom, hívő keresztények, hogy a halhatatlanságnak emez ünnepén, ezen kérdésekkel szívetekben jöttetek fel eme szentelt falak közé, hogy itt hitetek, reményetek újabb tápot nyerjen a keresztény vallás éltet adó, üdítő forrásából.

Am e kérdésekre csak a hit adhat feleletet és oh! e kérdések, e kinzó kétségek mutatják, mily szükség van e drága kincsre, erre a bűvös talizmánra!

Érzitek-e kebletekben ma ennek jótékony melegét, fölemelő erejét? ... átérzitek-e a költő szavainak igazságát, hogy:

„.... drága kincs a hit,
tünni és remélni megtanít?”

átérzitek-e a Jézus szavainak mély értelmét: „Ha annyi hitek volna, mint egy mustármag, im, e hegyeket elvihetnétek helyükről?”

Érzitek-e ma ti is Jézus nyitott sirjánál a hit angyalának biztató jelenlétét és a kétség hullámaiból fölemelő szavait halljátok-e: nincsen itt az úr, feltámadott?”

Ne feleljetek, mert bár tudom, hogy szívetek szükségesnek, óhajtottnak tartja, szinte megköveteli ezt a hitet; mégis arcotokról olvasom le a bizonytalanságot és kételkedést.

Ne is mentegessétek magatokat, — mert sajnálattal bár — méltányolni tudom okaitokat is.

Igen, mert tudom, hogy e kornak kenyere inkább a kishitűség és csüggettség, mint a „hegyeket mozditó hit” s az a bizalom, a melynek erejével „szárnyakkal magasra repülünk, mint a saskesélyük.” — Tudom, hogy e kishitűségnek és csüggettségnek tápot ad olykor-olykor — a maga czélt tévesztett és helytelen irányban folytatott vizsgálódásaival, a maga tagadó és hitet megtagadni akaró törekvéseivel — a tudomány is, a mely pedig a hitnek édes testvére kellene, hogy legyen.

Igen, mert ismerem az életnek számtalan nehézségeit, a melyek föl szokták kelteni a csüggedésnek sötét árnyát, a kinzó kétségeknek sötét szellemét és a hitnek alig lobogó mécsét vagy kioltják, vagy erősebb lángra gyulni nem engedik.

És aztán tudom, érzem, vallom, hogy a hitet — a mely az apostol szerint az „Isten ajándéka,” — meg kell érdemel-

nünk, s édes sajátunkká tennünk csak hosszas küzdelemmel, számtalan belső harcok, vívódások árán lehet. Helye van itt a Tamás ideig-óráig való kétkedésének és bizonyosság keresésének is, hogy így kiálthassunk fel ő vele elálmélkodva: „Én Uram és én Istenem!”

Röviden: az örökélet hitére fel kell emelkednünk.

Hogy miként? — e kérdésre nézve akarok nektek utmutatást adni, a midőn az alapigékre támaszkodva e kérdésre: *Miként emelkedhetünk fel Jézus által az örök élet hitére?* — a következőkben felelek meg:

Főemelkedhetünk ha I-szor: övele felemelkedünk az Isten teljes megismerésének s az ő benne való bizalomnak magaslatára; s ha II-szor: Ugyancsak ő vele emberi hivatásunk és az önbecsérzet magaslatára el tudunk jutni.

I.

Nagy igazság rejlik e szavakban: „Ez pedig az örök élet, hogy tégedet egyedül ismerjenek lenni igaz Istennek.”

Kérdem: kitől reméljük mi az örök életet, lelkünk halhatatlanságát?

Mindnyájan készen vagytok, tudom, a nagyon is természetesnek, önként értetődőnek tartott felelettel: Istentől. Hiszen meg van írva — mondjátok — az apostolnál: „tudjuk, hogy ha a mi földi hajlékunk háza elbomol, épületünk leszen Istentől.” S még tán a ki különben kételkedő is, elismer annyit, hogy ha van örökélet, ez Istentől van és lehet.

De megálljatok csak afiai! Honnan tudjátok, hogy az örök életet Istentől lehet várni? Könyvekből-e, a honnan Istenről tanultatok? hallásból-e? vagy pedig szívetekből, a mely érzi az Istennek jelenlétét, a mely így szól: ha a koporsóba vetem az én ágyamot, ott is jelen vagy Uram.“ Más szóval: igazán reméltek-e Istenben s általa az örök életben?

Oh! hogyha reméltek, miért mégis köztetek a kishitűség, a csüggedés, a melylyel — miként a Jézussal evező tanítványok — ti is megrémültök az élet tengerén szélvészektől, vihartól, hullámoktól? miért nincs meg a veszélyben, küzdelemben, fájdalomban, szenvedések, csapások, veszteségek közepett az a nyugodt bizalom, a melylyel Jézus megállott a haragos, csapkodó hullámok között, parancsolt szélnek, viharnak — mert a kétségbeesés lármája helyett parancsolni tudott szívének — és lón nagy csendesség. Miért a kételkedés az élet nagy célja felől, miért a haláltól fölöttébb való rettegés?

• Oh! ne mondjátok, hogy reméltek, a míg nem teljesen szilárd hitetek; a míg a kételkedésnek legkisebb árnyát, boruját látom homlokotokon; a míg így nem tudtok szólani teljes biza-

lommal: „Még ha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek, mert velem leszel Istenem, szabadításom és megtartásom Istene.“

Valljátok meg inkább, hogy valahányszor kétségben voltatok az embernek sirontuli sorsa felől, valahányszor nem tudtatok feleletet adni a kinzó kérdésekre: lesz-e ott valami, hogyan lesz, miként lesz?: mindannyiszor kétségben voltatok az Istenség felől is, a melyről vagy megfélekedtetek, vagy nem tudtatok magatoknak tiszta képet alkotni.

Hiszen hallgassátok csak meg és fogjátok fel értelmét teljesen a szent-leczke eme szavainak: „a ki hiszen annak, a ki engem elbocsátott, örök élete vagyom.“

Mit jelentenek ezek a szavak?

E szavak — jól jegyezzétek meg — azt fejezik ki, hogy az örökéletnek reménye, szilárd, megdönthetetlen támaszt nyer az Istennek hitében és megismerésében.

E szavak azt jelentik, hogy az örökélet boldogító, biztató hite csak annak lelkében verhet erős, mély gyökeret, a ki az Isten megismerése, az Istenség magasztos gondolatának felfogása által tántoríthatatlan meggyőződést szerzett magának arról, hogy az emberi tudás, vizsgálódás és bölcsesség mellett van még egy más hatalom is, kell lennie egy más hatalomnak, a melynek ezekkel karöltve szükség munkálnia az emberiség boldogításán.

E szavak azt fejezik ki, hogy csak annak válhatik az örökélet hite lelke édes sajátjává, nélkülözhetetlen kincsévé, a kinek minden bizalma, reménysége, vágyakodása, nemes törekvése ebben a fenséges gondolatban öszpontosul: teljes bizalom Istenben. Istenben, a ki lélek. Istenben, az atyában, a ki a mi sorsunknak, életünknek, bölcs és gondviselő vezére; a ki előtt „a mi fejünknek hajszálai is számon vannak;“ a ki — mert van — lélek, mibelénk is adhatott lelket; — a ki, ha alkotta — mert más nem is alkothatta — e teremtett világot, s azt olyannak alkotta, a milyennek látjuk, tökéletesnek, a legfenségesebb öszhang mintaképeinek s a ki maga is tökéletes — mert más nem is lehet — nem alkothatta e világot játékszerűl elmulásra s annál kevésbé minket, a kiket uralkodóvá tett minden más teremtett állatok felett.

Oh! valóban a mig Isten nélkül ezer és ezer megfejthetetlennek látszó kérdés merül fel, életünk és annak célja, folytatása felől, addig az Istenben való bizalom s az a gondolat, hogy Isten előtt minden lehetséges, megfejtí mindeme kérdéseket, bevilágítja nekünk még a sírok éjjelét is.

Tekintsetek afiai a Krisztusra! Ismeritek-e az ő életpályáját? Ha ismeritek, tudhatjátok azt is, hogy ő benne teljes mértékben meg volt az a hit, az a megnyugvás, mely az embert sorsával, az étellel, s az élet nagy, megoldhatatlannak látszó kérdéseivel megbékélteti, lelki békét, öszhangot ad.

Tudhatjátok, hogy őt semmi sem bántotta az elesüggedésig; nem még a méltatlanság sem, a melylyel pályáján annyiszor találkozott. Őt semmi sem tartóztatta fel útjában. Ő valamint nem félt a tenger hullámaintól, úgy nem félt a haláltól sem, nem félt kiüríteni a keserű pohárt sem. Ő így tudott szólni: „mit féltetek azoktól, a kik a testet megölik, de a lelket meg nem ölhetik.”

Ám ki állitaná, a ki csak Jézust ismeri, a ki az ő tudományába, az ő lelke nemességének mélységébe már igyekezett behatolni, hogy lehet szebben gondolkozni, lehet szebb képet alkotni a mindeneket átható istenségről — annál, mint a hogy Jézus gondolkozott, mint a minő képet ő alkotott?!...

Valóban elmondhatjuk, hogy ő Istennek leghíbb fia volt. Az ő tanításain tündöklő vonalként húzódik át az Istenségnek nagy gondolata. Mint egy kristály tiszta patak, a millió virággal pompázó völgy közepén — megtermékenyítő erejével — úgy vonul át az ő életén az a határtalan bizalom, ragaszkodás, szeretet Isten iránt, a mely az embert egyedül képes fölemelni a föld porából. Az ő szive, lelke egy vezérlő gondolatot ismer s ez: Istenhez emelkedni és az ő tökéletességére törekedni. Egy célja van az életnek s ez: Istent dicsérni; egy iránya s ez: Istennek tetsző életet élni; egy boldogsága, s ez: Istent megismerni s ő benne bízni.

Ő valóban méltán mondhatta el ily értelemben: „Én és az atya egyek vagyunk”; méltán mondhatta: „atyám én dicsőítettek tégedet e földön”.

Azért, ti afiai! őt kövessétek! S a midőn most e szent ünnepen, vagy élteteknek bármely pillanatában magatokban elmélyedve a lét nagy kérdései felett tünődtek, tekintsetek bizalommal az égre és bizonyára bizalommal szólhattok így a Zsol-tárok írójával: „Nem hagyod az én lelkem a koporsóban”.

Őt kövessétek, s midőn a természet dicső templomában körüljártatva tekinteteket, a tavaszi ébredésben látjátok az új életet: lássátok meg ott az Urat is, a ki mikor „arczát elfordítja, megháborodnak a föld lakói”, s ha „az ő lelkét kibocsátja, megújulnak és megújítja a föld színét” és e megújulásban a ti élteteknek megújulását is meg fogjátok látni s bizalommal szólhattok az apostollal: „Tudjuk, hogy ha a mi földi hajlékunknak háza elbomol, épületünk leszen Istennél”.

Kövessétek a Jézust, s a midőn a szent asszonyok példáján felbuzdúlva, feljöttök ide a Jézus nyitott koporsójához és nem találjátok őt a koporsóban; vagy ha bármikor, szivetek ösztönét követve, elmentek ahhoz a nektek oly kedves, legnagyobb kincsseteket magába záró sirhoz és ott talán a bánat felhője borúl homlokotokra: tekintsetek bizalommal az égre, bizalommal arra, a kiről Jézus így szólott: „az én atyámnak házában sok hajlékok vannak,” s bizonyára a buzgóság és meg-

nyugvás érzése ösztönöz e szavakra: „Az Istennek legyen hála, a ki adott nekünk diadalmat az úr Jézus Krisztus által.“

Emelkedjétek, oh! emelkedjétek fel Jézussal az Istenben való bizalom szent érzésére, hogy ez megteremje számotokra az örökélet hitét, s ennek gyümölcseit: a lelki békességet és megnyugvást.

Ez még azonban nem elég, még van egy föltétele az örökélet hitéhez való fölemelkedésnek, a mely, a miként fennebb kijelöltem, a következő:

Ha ugyancsak ő vele a Jézussal – emberi hivatásunk és az önbecsérzet magaslátára el tudunk jutni.

II.

Itt ismét egy igen természetes kérdés merül fel legelsőbbben is: kinek reméljük, óhajtjuk mi az örökéletet?

A feleletet – tudom – e kérdésre ép oly természetesnek és önként értetődőnek fogjátok tartani. Hát az embereknek – magunknak. Hiszen mi reánk vonatkoznak e szavak: „a por földé lesz, a lélek pedig megtér az Istenhez, a ki adta volt“.

De megálljatok csak afiai! Vajjon csakugyan reméletek, bizalommal várjátok az örökéletet? Tudtok teljes bizalommal szólni Jóbbal: „Én jól tudom, hogy az én megváltóm él, hogy meglátom az Istent“.

Oh! hogyha csakugyan reméletek, miképen lehetnek köztetek, a kik így szólnak: „nyugodjál, egyél, igyál, gyönyörködjél én lelkem, mert sok esztendőkre eltett javaid vannak!“ „együnk, igyunk, mert holnap úgy is meghalunk!“

Oh! ne mondjátok hát, hogy reméletek; mert lehet ez érzés föllángolás, pillanatnyi fölbuzdulás, ellobbanó szalmatűz, de mindenesetre csak önámítás ez mindaddig, a míg igazán nem remélhettek, a míg nincs jogotok remélni.

Önként kinálkozik itt egy kérdés: kinek áll jogában jutalmat várni? Ugy-e bár annak, a ki a reá bizott munkát elvégezte, jutalomra méltót cselekedett s a ki ennél fogva jutalomra érdemesnek, méltónak is tarthatja magát.

Nos tehát! Jegyezzétek meg afiai! hogy az örökélet reménye jutalomnak boldogító reménye, a mit Jézus így fejez ki: „Boldogok a kiknek szívök tiszta, mert ők az Istent meglátják“, „a kik háboruságot szenvednek az igazságért, mert övék a mennyeknek országa“.

Amde e remény csak úgy vállhatik lelkünknek üdítő forrásává, ha e forrás saját emberi becsünknek érzetéből buzog ki, saját nemes önérzetünkéből, megnyugtató öntudatunkból veszi táplálékát.

Hallottátok-e mit mondott Idvezítőnk az evangéliumi ifjúnak, a ki tőle az örökélet megnyerése fölől tudakozódott? „Ha

tökéletes akarsz lenni, eredj add el minden marhádat és oszto-
gasd a szegényeknek és kimesed leszen menyországban“.

E szavak afiai! mély tanulságot rejtenek magukban.

Az, a ki e szavakat mondotta, az nagyra becsülte az em-
beri erőt, akaratot és lelket. Az, a ki e szavakat mondotta, úgy
érezte, hogy az emberi léleknek, ha nagy és nemes célokat
tűz ki maga elébe, ha egy szent eszméért, egy ezreket, milli-
ókat boldogító ügyért, igazságért harczol, le kell tudni mondania
minden csábító, kisértő, munkájában akadályozó földies vágy-
ról, haszonról és érdekről. Az, a ki e szavakat mondotta, érezte,
hogy az embernek, ha igazán nagy és nemes akar lenni, a
milyennek lenni tehetségben áll; ha igazán meg akarja becsülni
és ki akarja tüntetni magán az Istenség bélyegét, az okosságot,
érező szívet, halhatatlan lelket: tudni kell tennie önzetlenül, földi
haszon reménye nélkül, mintegy érezve azt a kebel mélyén
szerényen elvonult érzést, hogy ő alkotásánál, hivatásánál, tettei-
nél fogva nem e földre kell tekintsen, nem e földtől kell várjon,
hogy reá fensőbb jövő és sors vár. Az apostol szavaival élve
neki nem azokra kell tekinteni, a melyek „láttatnak és idősze-
rint valók, hanem a melyek nem láttatnak és örökkévalók“.

De az, a ki így érzett és gondolkozott, az nemcsak szó-
val, „Uram! Uram“ kiáltásokkal hirdette érzéseit és gondola-
taikat, hanem tetteikkel, egész életével, még halálával is.

Rajzoljam-e előttem az ő fenséges életét? Életét annak,
a kiről írva van, hogy „bűn és álnokság ő benne nem talál-
tatott?“

Hiszen ismeritek mindnyájan az ő pályáját. Hirdetjük
nektek mi, a kik az ő felkent papjai vagyunk, de a kik még
sem vagyunk méltók, hogy az ő „sarujának kötelét“ megoldoz-
zuk; hirdetik a keresztény templomok ezrei, keresztény lelkek
milliói, iskolák, jótékony emberbaráti intézetek.

Hiszen ismeritek szeretetét, a melylyel nemcsak a tanít-
ványok kis körét, szeretteit, rokonait fűzte magához a ragasz-
kodás lánczával, hanem még a bűnösöket is magához ölelte a
mennyei kegyelem bűnbánat könnyeit kicsaló, megtérésre buz-
dító ígéréssel; szeretetét, a melylyel még ellenségeiért is imád-
kozva, azoknak lelkében önkénytelenül is fölébresztette a tisz-
teletet és néma meghódolást.

Hiszen ismeritek igazságaért, eszméjeért hevülő önzetlen
nemes lelkét, a melylyel a földhöz ragadt lelkek aljas önzését
megvetette, keményen ostorozta, a melylyel igazágtalan vér-
szomjas kislelkű bírú előtt is bátran, nemesen állott meg, a
melylyel a virágvasárnapi hozsánnák és a nagypénteki vész-
lárma között, egyazon rendithetetlen nyugalommal és méltó-
sággal viseltetett, így szólván: „Én azért jöttem, hogy bizony-
ságot tegyek az igazságról“.

Csak az, a ki így érzett, gondolkodott és cselekedett, az
mondható el nyugodtan, önérzettel és boldog reménységgel e

szavakat: „Atyám! én dicsőítettelek tégedet e földön, elvégeztem a dolgot, melyet reám bízál volt, most annak okáért dicsőíts meg engemet atyám temmagadnál“; „felmegyek az én atyámhoz és a ti atyátokhoz, az én Istenemhez és ti Istenetekhez“. Csak a ki így érzett, gondolkodott és cselekedett, annak sirjánál érthetjük meg a kesergő szeretetteknek lesújtó fájdalmát; de csak annak sirjánál érthetjük meg igazán a hit angyalának biztató jelenlétét és fölemelő szavait is.

EmelkedjeteK hát Jézusotokhoz! Igyekezsetek elérni vagy bár megközelíteni őt, és bizony mondom nektek, hogy a míg az, a kit az ő nemes érzései nem hevitenek, — bármily eget verő bölcseséggel, meggyőző okokkal, ékesen szólással hirdetik is neki az örökélet biztató gondolatát, hitetlenül, kétségeskedve fogja rázni fejét — még ha fuldokol is a kétségek tengerében —: addig ti tapasztaljátok, hogy a ki „hallgatja Jézustól e beszédeket és azokat megtartja, hasonlít ahhoz a bölcs emberhez, a ki az ő házat kősziklán építette“.

(TörekedjeteK megismerni mindenekelőtt az emberi magas rendeltetést, megbecsülni magatokon az Istenség tündöklő kép-mását. És a midőn érezni fogjátok, hogy az ember nagyobb a föld minden teremtetett állatainál, a midőn magatokon fogjátok tapasztalni, hogy „nagyobb a lélek, mint a test és öltözet“: ugyanakkor érezni fogjátok azt a megnemesítő hitet is, a mely így biztat: „Oh! ember, ha életed nem hasonlít semmi teremtetett lény életéhez, miért hasonlítson véged, halálod“.)

Főként pedig neveljeteK lelketeket nemes törekvésre, önzetlen tettek cselekvésére és a midőn önérdek és jutalom reménye nélkül tudtok munkálkodni, a község, a haza, az emberiség, a közügy javáért; a midőn „nem e földön fogtok kincseket gyűjteni“: akkor lelketekben fogjátok érezni a jutalmat, érezni fogjátok a jutalom reményét, úgy fogjátok érezni, hogy „a ti jutalmatok bőséges lesz mennyekben“.

Mikor imádkoztok — akár szóval, akár cselekedettel — ne legyetek olyanok, mint a farizeusok, ne a látszat kedvéért, hiúságból tegyetek, mint a képmutatók, mert — a mint meg van írva — ők ezzel „elvették jutalmukat“. Míg ti érezni fogjátok, hogy „a ti mennyei atyátok, a ki rátok néz titkon, megfizet nektek nyilván“, érezni fogjátok, hogy a ki jutalmat nem keres, az jutalmat fog találni.

SzeresseteK, mint Jézus szeretett! SzeresseteK önzetlenül, irgalommal, megbocsátással! És a „mikor alamizsnát osztogattok, és nem tudja a ti balkezeteK, mit cselekszik a jobbkezeteK“, a mikor „nemcsak azokat szereteK, a kik titeket szeretnek“, a mikor nem ítéleteK, nem törtök pálczáat azonnal a rög-tévelyedettek felett, hanem a szánakozás hangján így tudtok szólani a kárhóztatókhoz Jézussal: „a ki ti közületeK bűn nélkül

¹ L. Fejes István „feltámadás“ cz. beszéde.

való, az vesse rá az első követ": akkor érezni fogjátok mind-
ezekért a mennyei jutalom reményét is.

* * *

Látjátok-e hát már, látjátok-e bár e pillanatokban Jézus
nyitott koporsójánál és a ti sírotok fölött is a hitnek, bizalom-
nak örökdő angyalát? . . .

Oh! emelkedjétek fel szivetekben Istenhez, a bölcs, gond-
viselő, szerető mennyei atyához, és meglátjátok, miként emel-
kedtek fölebb-fölebb oda, a mennyei seregek honába, a hol a
Jelenések könyvének írója látja lelki szemeivel a „halálíg hivek”
számára letett „életkoronáját!”

De emelkedjétek lelketek nemes öntudatában is magasra.
Ne csüggedjétek, ne engedjétek magatok fölött uralmat a kétel-
kedésnek, mert a kétely nem boldogít. Inkább törekedjétek
megszerezni a hitet és erősítsétek magatokat ebben napról-
napra; értsétek meg és kövessétek Jézusnak az intését: „Men-
jétek be az örökéletre a szoros kapun, mert szoros kapú és
keskeny út, a mely viszen az életre“.

Ha így cselekesztek, meglátjátok miként emelkedtek fön-
nebb-fönnebb, mindaddig, a míg éltetek alkonyán — mint a
leáldozó nap, még egyszer visszatekint halmokra, völgyekre
búcsuzó sugaraival — ti is nyugodt önérzettel tekintve vissza,
bizalommal szólhattok így: „ama nemes harcztot megharczolt-
tam, futásomat elvégeztem, hitemet megtartottam, végezetre
eltétetett nekem az igazság koronája, a melyet megád nekem
az úr és mindeneknek, a kik várandják az ő dicsőséges eljő-
vetelét“. Amen.

ÜRMÖSI KÁROLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Nyelvészeti füzetek. Jly czimmel indított útnak *Simonyi Zsigmond*, budapesti tud. egyet. tanár, néhány nyelvészeti értekezést, melyek közül a harmadikat érdemes itt is fölemlíteni. *Kocsis Lénárd* tanár a *mondatrészek viszonyát* vizsgálja benne *Brassai mondatelméletében*. E széleskörű tudományossággal és mélyre ható fejtegető erővel megírt értekezés Brassai mondatelméletének kritikája, melyből a legvilágosabban domborodik ki a mi tudósunk hatalmas nagysága. Brassai volt az első, ki felfedezte a nyelvtudományban egyedül jogosult lélektani alapot. Ez alapon dolgozta ki már az *Okszerü Vezért* is, s ez alapon haladt a legfontosabb és legnehezebb kérdések fölvetése és megfajtásuk megkísérlése is. Brassai nyelvészeti munkálkodása új szempontot, helyes irányt tűzött nemzedékek kutatásai elé. Felleptekor az inductiv módszer fontosságának hangoztatásával, halomra döntötte a metafizikai nyelvészeti spekulációkat; a mondatnani alap igazságának hirdetésével irányt jelölt a jövőndő kutatóknak. Az egyre tartó mondatnani viták mind az ő műveibe mélyednek, belőlük indulnak ki, beléjük térnek vissza. Mutatja ezt *Kocsis Lénárd* értekezése is, mely nemcsak Brassai mondatelméletének kritikája, hanem a mondat új elmélete is. Sikra száll Brassai azon tanítása ellen, hogy az ige a mondatban a monarcha, s bár éppen ezt a tanítást tartják sokan a legbecsesebbnek Brassai elméletében, lélektani alapon kifejti a mondat dualizmusát és kimondja, hogy Brassai legfontosabb fölfedezése a *mondatrészek függésében a „dologi“ és a szórendtől s főként a hangsúlytól jelelt) kétféle viszony megkülönböztetése.*

(Dr. K. E)

Pályázat pünkösti egyházi beszéd megírására. *Bedő Albert* országgy. képviselő, egyháztanácsos ismételten 100 koronát tűzött ki egyh. beszédre. Mire nézve az E. K. Tanács a pályázati hirdetést boesátotta ki: A szent lélek kitöltetésének és az anyaszentegyház megalakulásának ünnepére népszerű nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestans hitélet szabad-elyü irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkülesi érzésének serkentésére. A beszéd terjedelme Cícero betükkal nyomatva nyoleczad alakban legfennebb 12-16 oldalra terjedhet. A pályadij egyszáz korona, mely a bírálat kihirdetése után csakis absolut beesü eredeti beszédnek adatik ki. A bírálat eredményét az 1903. évi egyházi fötanácson hirdetik ki; a bírálatot pedig az Egyházi Képviselő Tanács által a kolozsvári unitárius Kollégiumban tanító felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az Egyházi Képviselő Tanács által választott 3 tagu bíráló bizottság teljesíti. Pályázhat minden felszentelt unitárius pap, kivéve az előbb említett Kollégiumban tanító tanárokat és papokat. A pályaművek idegen kézzel leirandók és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön borítékba zárandó s ez a boríték a pályamunka jeligéjével látandó el. A pályaművek 1903. évi április hó végéig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz beküldendők, — később beérkező művek pályázatra nem boesáttatnak. A pályamű a nyertes szerző tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető“ cz. unitárius folyóiratban kiadatik. Nyomatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

KÜLÖNFÉLÉK.

Felhívás a székelyudvarhelyi templomra való adakozásra. Itt közöljük a felhívást és ajánlatot, melyek beszélnek az ügyért, melynek érdekében kibocsáttattak, s melyeknek hogy minél nagyobb eredménye legyen, azt mi is óhajtjuk.

„A XVI-ik százévi reformatio betetőzéseként megalakult unitárius egyháznak Székelyudvarhelyen, a székelység ez egyik kiváló központján mindig voltak hívei. Ma már 500-at meghaladó számmal eléggé népes gyülekezetet alkotnak. Mégis — bár ez régi vágyunk — ma sínesen templomunk, a hol Istenünket hitünk szerint imádkozhatók, holott minden vallásfelekezetnek első dolga, mihelyt valamely helyen számbelileg annyira gyarapodott, hogy az Isten imádsására híveinek hitükben megtartására templomot emeljen. De a ki ismeri a mi sok küzdelmet kiállott egyházunk történelmét; a ki ismeri erő- és segélyforrásaink vékony erü esatornáit, a melynél fogva anyagi téren egyetlen hazai vallásfelekezettel nem vehetjük fel a versenyt: az nem fog csudálkozni, hogy mindeddig nem építhettünk Székelyudvarhelyt unitárius templomot.

Igaz, hogy az áldozatkészség egyházi főhatóságunk támogatásával már régóta gyűjtögeti a filléreket, sőt nagynevü jóltevőink is vannak, kik nagyobb adománynyal járultak e szent czél megvalósításához. Azonban — sajnos — mégis távol vagyunk attól az összszegtől, melyet a Pákei Lajos kolozsvári építész-mérnök úr által készített tervezet költségvetése előir és megkíván, annál is inkább, mert a korábban begyűlt alapból mintegy 30.000 koronát telekvásárlásra kellett fordítanunk. Minthogy pedig a templom fölépítése immár elodázhatatlan szükség s a további halasztás nagy erkölcsi kárral járna: egyházközségünk keblü tanácsa határozatából templom-építési költségünk hiányzó összegének előteremtése czéljából Istenben vetett bizalommal az emberbaráti szeretethez fordulunk.

A midőn tehát ezen felhívást és gyűjtő-ívet kibocsátjuk, első sorban unitárius vallásfelekezetünk híveitől, sokszor kipróbált és soha eserben nem hagyott áldozatkészségétől kérünk támogatást.

De hittel és jó reménységgel kérünk felekezeti különbség nélkül a közművelődési ügyektől soha el nem zárkózott magyar társadalomtól, a mely különösen a mai nehéz székely viszonyok között ismeri a templom jelentőségét.

Legyen kegyes ki-ki lelke sugallata és tehetségéhez mérten meghozni áldozatát, hogy Székelyudvarhelyen Isten dicsőségére, a közművelődés hasznára s a városnak diszére egy templommal minél előbb több legyen.

Kérjük a szíves gyűjtőket, hogy a gyűjtő-íveket, a gyűjtött összeggel — esetleg ennek hiányában is — legkésőbb június 1-ig *Deák Lajos* gondnok ezimére Székelyudvarhelyre beküldeni kegyeskedjenek.

Minden adományt a „Keresztény Magvető“ „Aranykönyv“-ében nyugtázni fogunk.

Székelyudvarhelyt, 1903. január hó.

Deák Lajos,
gondnok.

Barabás András,
egyházközség pénztárnoka.

Vári Albert,
lelkész.

E felhívást a legmelegebben figyelmébe ajánljuk a magunk részéről is mindazoknak, a kiknek a kezéhez jut. Egy unitárius templom építését Székelyudvarhelyt nemcsak ottani hiveink lelki szüksége igényli, de érdekében áll egész egyházunknak, a melynek megalapítása óta Udvarhelyvármegye volt egyik legerősebb bástyája s ma is itt vannak vallásunknak legszámosabb követői. Valóban, szinte szemrehányást tehetnénk magunknak, hogy a Székelyföld ez egykori anyaszékének s most is központi vármegyéjének székhelyén nincs templomunk. Különben nem is csak most ébredtünk fel erre a gondolatra. Nagy ideje, hogy lelkünket ez a szükségérzet nyomja és terheli. Évekkel ezelőtt mi magunk kezdeményeztünk volt egy gyűjtést a templomépítésre. S ha csak egy falusi kis község templomáról lenne szó, eddig a cél el is értük volna. De városi jellegénél fogva szintugy mint más egyházak ottani szép templomai mellett az általunk Székelyudvarhelyt építendő templom is több műizlést és így nagyobb költséget igényel. Ezért ismételten figyelmébe ajánljuk e felhívást egyházunk minden vallásunkat szerető tagjainak. S nem kételkedünk benne, hogy más egyházak tagjai közül is sokan lesznek, a kik szíves adományaikkal megörvendeztetnek és segítségünkre jönnek, hogy a már készen levő terv szerint mielőbb felépíthessük Székelyudvarhelyt templomunkat.

Kolozsvárt és Budapesten, 1903. január hóban.

Daniél Gábor, főgondnok, *Br. Petrichevich-Horváth Kálmán,* főgondnok, *Ferencz József,* unitárius püspök.

Az 1848: XX. t. cz. 3. §. végrehajtására nézve a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ ezeket írja: Lényeges kérdés az, hogy a dotációt tőke, vagy járadék, illetőleg évi segély alakjában kívánja-e egyházunk? Jobbnak tartom az évi segélybe foglalt dotációt, mert 1. a szükséghez képest fokozható; 2. mert útját állja a róm. kath. egyház használatában levő roppant státus vagyon felekezeti vé tételének; 3. mert az államellenes nemzetiségi egyházak ellen fennálló jogos bizalmatlanság folytán kevésbé érezzük ez uton a Paritáts-Stockprügel csapását; 4. mert ettől eltekintve is alkalmasabb autonomiánk szélesebb körű védelmére.

A dotáció nagyságára nézve milyen álláspontra helyezkedjünk: abszolút dotációt kívánjunk-e, vagy a róm. kath. egyház állami eredetű vagyonának a lélekszám arányában eső részét? Az előbbit és nem az utóbbit. Nem pedig azért 1. mert a róm. kath. egyház szükségletein felüli vagyont élvez, és mi nem helyeselhetjük ezt azzal, hogy hasonló arányos részt kérünk; 2. mert nem kívánhatunk annyi állami befolyást bebocsátani egyházunkba, mint van a róm. katolikusban; 3. mert az arányszerintű dotáció kellemetlen revízió tárgya is lehet; 4. mert a szükséglet feletti vagyon demoralizáló; 5. mert az állam ugyanis képtelen volna ennyit adni.

Az angol unitáriusok theol. akadémiaján *Upton*, ki huszonhat éven keresztül töltötte be azt a tanszéket, melyet előtte Dr. Martineau foglalt el, ez év végén túl nem fog rendes tanárságot folytatni. Nyugalomba vonul és idejét és tehetségét egy nagyobb munkának szenteli, a vallásnak az etikához való viszonyát szándékszik tanulmányozni és megírni. Időközönként azonban, éppen mint a pár évvel ezelőtt visszavonult J. Estlin Carpenter, fog előadásokat tartani. Az *Upton* helyére a bölselem rendes tanárának Lawrence P. Jacks, M. A.-t hívták meg, ki a meghívást el is fogadta. A theol. akadémián jelenleg két külföldi tanuló van, egy indiai és egy japáni. Indiából: V. R. Shinde, B. A.; Japánból: Z. Toyosaki — kik most a második éven tanulnak.

Az unitarius kereszténység Japánban. Az unitarismus Japánban, a mint folyóiratunk egy korábbi füzetében is jeleztük, egészen újabb keletű mozgalom. 1889-ben jelentek meg először az amerikai unitarismus képviselői Japánban, s a következő évben Tokyoban már megalakult az első unitarius keresztény egyház. Azóta sikeresen foly az egyházalakítás munkája. Mac Cauley amerikai lelkész 1900-ban azzal a tudattal bucsuzhatott el Japántól, hogy nem hiába munkált, hogy az ügyet megnyugvással rábizhatja a benszülött japáni unitáriusokra. E jelenséget Toyosaki ifjú japán tudós azzal magyarázza, „hogy a japáni nép tizenöt évvel ezelőtt a vallási gondolkodásban nagy crisisen ment át. Addig megelégedett a kereszténység régibb formái-

val, de ekkor kezdett magasabb és észszerűbb vallásra vágyni. Az unitarius kereszténység épp ekkor jelent meg Japánban, a japániaiak ez ébredése, ez új aspiratiója korszakában és minthogy az ennek megfelelt, ebben van a magyarázata annak a bámulatatos haladásnak, melyet az az utóbbi tizenkét év alatt 1890—1902-ig közöttünk tett. Az utóbbi pár év alatt sok befolyásos ember csatlakozott az unitárius egyházhoz, köztük *Shimada* Saburo, a parlament tagja s egy politikai nagy lapnak tulajdonosa.

Németországban az orthodox körökben nagy felindulást idézett elé az a felolvasás, melyet Delitzsch Friedrich, a jeles assyriológista, a „Babylon és Biblia“ szerzője Berlinben számos hallgató előtt a császár jelenlétében tartott. Delitzsch felolvasásában azt fejtegette, hogy a bibliában foglaltak maguk megczáfolják azt a régi nézetet, hogy a bibliai írók munkája egyenesen Isten mondása volna. Jób könyvében olyan helyek forduluak elő, melyek közel járnak az istenkáromláshoz. Salamon Énekek éneke a világi gyönyörök megéneklése. A szentiratok könyve egymáshoz nem hasonló, sőt egymástól egészen különböző irodalmi munkák összeszerkesztéséből állott elő. A felolvasáson a császáron és a császárnén kívül Berlin előkelő társasága s több kiváló protestáns lelkész volt jelen. Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy Vilmos császár az orthodoxiától a szabadelvű kereszténység felé hajlik, mert másképp ily felolvasások tartásához alig járulhatna személyes részvételével. A mi Delitzsch nézeteit illeti, azok a szabadelvű keresztények előtt nem újak. A szabadelvűek már rég kifejezték, ha talán más szavakban is, a mit Delitzsch hirdet. A biblia nem egy kijelentés, hanem inkább az Istenről való egymás után jövő kijelentéseknek okmánya, a mely kijelentéseket kegyes emberek időről-időre „a saját bensőjükben találtak“. Mindnyájan elfogadhatjuk, hogy a bibliában és azon kívül, Isten mindig az emberben és az ember által jelentette ki magát. De Delitzschnek tisztelettel lehet adózni, hogy az assyr emlékek felkutatásával e nézeteknek történelmi hátterét még messzibb kiterjesztette. Természetesen, hogy nemcsak a keresztény, hanem a zsidó orthodoxok is sértést látnak ebben, mert Delitzsch megmutatta, hogy a zsidó vallásnak és intézményeknek több része assyr eredetre vihető vissza. Dr. Hildesheimer fel is hívja a németországi zsidóság központi elöljáróságát, hogy foglaljon állást e támadással szemben. De mindez nem másíthatja meg, a mit Delitzsch napvilágra hozott.

A pápa és a biblia. A bibliamagyarázat kérdése már régi idő óta foglalkoztatja a római egyházat. Több körülmény kívánja azt,

hogy ez ügyben valamelyes megoldást hozzanak létre. XIII. Leo már néhány évvel ezelőtt elismerni látszott ennek a szükségét, valamint azt is, hogy az Inquisitio congregatioja és az Index congregatio nem alkalmasok ama tudományos kérdéseknek tárgyalására, melyek ma az írásmagyarázattal össze vanuak kötve. A párisi katolikus Institut tanára, Loisy abbé 1893-ban kinyilvánította, hogy a bibliában előjövő tudományi fogalmakat nem oldhatja meg csupán a theologus; azok a historikusra és kritikusra tartoznak. 1901-ben a pápa egy öttagu bizottságot nevezett ki, mely e tárgyban az Inquisitio és Index congregatiokat helyettesitse. E bizottság kezébe van letéve most Loisy abbé sorsa, s oly kérdéseknek a megoldása, hogy a katolikusok kötelesek-e elfogadni a teremtéskönyvének elbeszélését, s általán a bibliai elbeszéléseket, mint történelmi tényeket, és hogy a biblia ihletése egyetemes-e vagy határolt.

A reformkatholicismus és a hierarchia. E kérdésről az egyik politikai lap a többek közt ezeket írja: *Schell*, a würzburgi professzor, *Ehrhard* volt bécsi, most freiburgi egyetemi tanár, a kit nemrég (valószínűleg ad audiendum) a Vatikánba hívtak meg. *Knüpfler*, *Schnitzer* és mások indították meg ezt az új reformatiot, melynek azonban egyházi ügyekben tapasztalt férfiak jóslata szerint gyorsan végének kellett szakadnia, ha csak az illetők nem akartak nyiltan elpártolni az egyháztól. Ehrhard, alig pár hete volt Rómában, járt a pápánál s a vége az lett, hogy „laudabiliter se subiecit“ Végének kellett szakadnia ennek a mozgalomnak, mely a 20-ik száz megtisztultabb katolicismusának akarta egyengetni az útját, mert az oly irányzat, melyet a konzervatív egyházi férfiak eleve is „liberális“-nak kiáltanak ki, biztos lehet a püspöki karnak kezdetben lappangó, később nyilt ellenállásáról s végül Rómáéről. Mióta IX. Pius a híres Syllabus kiadta, mely felsorolja korunknak nyolczvan lényegesebb tévelygését, a liberális theologus elnevezés nagyon gyanus a jámbor füleknek. Beavatott theologusok azonban még mást is mondanak. Azt, hogy a vatikáni zsinat óta a jezsuiták hatalma szinte mérhetetlenre nőtt, a gyűlöletük mind vehemensebb, különösen azon német theológia ellen, mely a német egyetemi tanárookban van megtestesülve.

A német theologiai fakultások a legkevésbé sem lelkesülnek azért az eszméért, hogy Jézus társaságát ismét beereszszék Németországba, sőt a fiatal papnövédeket óva intik a jezsuita-kultusztól. E belső momentumokhoz a múlt évben holmi jelentősebb események is járultak; jelentősek t. i. azok szemében, a kik nemcsak e szűkebb értelemben vett politikai kérdések iránt érdeklődnek. A bajor püspökök husvétkor, a poroszországiak pedig az őszszel bocsátottak ki gyanúsító pásztorleveleket. A ki még ezekből sem értett, az a rottenburgi püspök hallatlan stilusu pásztorleveléből tisztába jöhetett arra a véleményre nézve, melyet a német püspöki kar táplál a reformkatholicizmussal szemben. A reformerek körében azt hitték, hogy Róma nyugodtan fejlődni engedi a dolgokat, míg a talaj kellőleg előkészítve nincs a hivatalos, nyilvános elítélésre. A jezsuiták azonban ezt az utat

hosszadalmasnak találták s befolyásukkal pár hét alatt oda vitték a dolgot, hogy Rampolla a rottenburgi püspökhöz intézett hivatalos levelében Róma ítéletét oly szabatos formában tudatta az új mozgalomról, hogy most már szinte fölösleges az illetékes bibornoki kongregációknak az eljárása. A jezsuiták tehát győztek. A dolgok nyugodt szemlélője előtt azonban ez újabb bizonyítéka annak, hogy a katolicismus (a melyben a hivatalos római felfogás tekintetbe jöhet) lassankint lehántja kozmopolitikus karakterét és sorsát *identifikálja a romanizmussal, a vatikanizmussal*. A német elemnek legalább nem igen lesz helye ebben a fejlődésben. A „20. Jahrhundert“ azt kérdezi, hogy mi indította *Kepplert*, a rottenburgi püspököt arra, hogy az új mozgalmat és vezetőit a Kuriánál befeketitse, miután sem a dogmák, sem az egyházi morál ellen nem vétettek, sem az államot, sem az egyházat nem veszélyeztették. *Kepplerben* eleinte nagyon bizakodtak a reformerek, de később nemcsak rutul cserbenhagyta őket, hanem rottenburgi hírhedt szózatában azzal vádolta, hogy nem vallásban utaznak, hanem voltaképpen kulturában és politikában. A reformerek lapja ebből azt következteti, hogy *Keppler*, a besugó, a Vatikánt félrevezette, s ezért felelnie kell, mert ha a reformerek „nyilvánosan vétkező emberek“ is, de becsületes emberek.

Mitrovics Gyula † jan. 25-én. Sárospataki ref. theol. tanár s az utóbbi hat évben debreczeni lelkész volt. A ref. egyházban a szabadelvű iránynak egyik legkiválóbb képviselője. Ezt megmutatta önállóan megjelent egyházi beszédeiben és megmutatta abban, hogy Lang Henriknek, a schweitzzi szabadelvű prot. lelkésznek beszédeiből egy kötetet adott ki magyarban. Működésének javarésze Sárospatakra esik. Ott írta és adta ki fennebbi munkái mellett „Egyházi szónoklatánát“ is.

Lelkészváltozások. A felső-rákosi népes gyülekezet papjává a főtiszt. püspök úr *Varga Dénes* alsó-siménfalvi lelkészt nevezte ki, a ki Hódmező-Vásárhelyen kezdette a lelkészkedést. — Csókalfvára *Kelemen György* datki pap neveztetett ki. A még mindkét ifjú lelkésznek az új gyülekezetekben is sikert kívánunk.

Tudori fokozatot nyertek mult évi dec. 20-án a kolozsvári tudományegyetemen a jogtudományból: Költő Gábor, Költő J. földbirtokos fia; Mikó Lőrincz, Mikó Imre kir. ítélőtábl. bíró fia. Csakugyan a jogtudományból tettek nem rég szigorlatot és nyertek tudorságot: Zsakó Andor, Zsakó István kir. ítélőtábl. bíró fia; Benedek Miklós, Benedek J. birtokos fia — collegiumunk jeles és szolid növendékei. — *Képezdei tanári vizsgát* tett f. évi jan.-ban Budapesten Kovács Irén, Kovács János barátunk leánya.

Történeti adat. A K. Magvető 1902. évi utolsó füzeté 331-ik lapján egy felhívást közöl 1844-ről, mely szerint a *székely-kereszturi gymnasium* orgonájára kéregetés történt volna. A közölt felhívással a sz.-kereszturi unitárius ekklezsia orgonájára kéregettek. A gymn. orgonája, gyűjtés útján, a hatvanas években szerzetetett. Kontár munka volt s csak rövid ideig használtatott. Ma már nem is létezik. Sz.-Keresztur, 1903. jan. 7. *Sándor János*, gymn igazgató.

ARANYKÖNYV.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok.

(26-ik közlemény.)

285. Jóvá irt kamat $\frac{1}{2}$ évre.....	176	kor	82	f.
286. Sándor Áron kadácsi lelkész.....	5	„	—	„
287. Vas István h.-sztt.-péteri lelkész (3-szor) ...	5	„	—	„
288. Báró P. Horváth Kálmán főgondnok (7-szer)	100	„	—	„
289. Jóvá irt kamat $\frac{1}{2}$ évre.....	181	„	48	„
Összesen.....	468	kor	30	f.
Az e.öbbi 25 közlemény összege.....	7080	„	69	„
Együtt.....	7548	kor	99	f.

Ennyiből áll jelenleg ez az alap. Ha csak az időközi kamatokból is, még szépen felnevelhetjük. Remélem azonban, hogy még nem szükséges lezárnom az Aranykönyvet, hogy egy-két buzgó lélek még mindig akad, a kik az alap gyarapításához kegyes adományaikkal hozzájárulnak. S e tekintetben nem mulaszthatom el hálás köszönetemet nyilvánítani különösen Báró Horváth Kálmán főgondnok urnak, a ki a jelen közleményben foglalt 100 kor. kegyes adományával; eddig már összesen 1000 koronával volt szíves azt gyarapítani. Azt mondják a példa ragadás. Vajha e nemes példaadásnak is ily ereje lenne egyházunkban.

Kolozsvárt, 1903. februárius hó 4-én

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templom-alapra.

(Tizenkilencedik közlemény.)

Barabás Elek hitrokon gyűjtőkönyvében.

Dombó: Unitárius egyházközség 2 k., Útő Lajos, József Dénes, Székely Sámuel 1—1 k. összesen: 5 k.

Ádamos: özv. Kovácsy Sándorné, Miklós István 2—2 k., Begyült gabona ára 1 k 20 f., Engi Mózsa, Egyházközség pénztára 1—1 k., Csegezi Tamás, Fehér János, Szöcs Lajos, Csomós Miklós, Vajna Lajos, Molnár János 60—60 fill., Keresztes Gábor 40 fill. összesen: 11 k 20 f.

Keresztény Magvető. 1903.

Magyar-Sáros: Iszlai László 3 k., Pataky László, Pataky Lászlóné. Unitár. egyházközség 2—2 k., Begyült gabona ára 2 k 20 fill., Nagy János, Kiss László 1—1 k. összesen: 13 k 20 fill.

Harangláb: Szathmáry István, Somai Domokos, Nagy Imre, Benedek Ferencz, Gálfalvi István 1—1 k., Gabona ára 86 fill., Weiszbaum 40 fill. összesen: 6 k. 26 fill.

Vámos-Udvarhely: Pálffy Sándor 60 fill.

Kelemtelke: ifj. Simén György 2 kor.

Deéstalva: ifj. Pataky László, Járai Róbert 4—4 kor., Járai Béla, Dersi István, Szinte Sándor 2—2 kor., Járai Árpád, Szentpáli Gergelyné, Egyházközség, Hatházi József, Szentpáli Kati 1—1 kor. összesen: 19 kor.

Héderfája: Daczó Mózes 2 k., Jánosz Samu 40 fill. összesen: 2 k. 40 fillér.

Széplak: Buzogány János 4 k., Kiss Sámuel 2 k., Csejdi Jenő 60 f. összesen: 6 k. 60 fillér.

Csókfalva: Begyült gabona ára 5 k. 70 f., Szoboszlai György 1 k., Sárosi József 80 fill., Faluvégi Gergely, Hadnagy József, Benedek János, Lőrinczi Dénesné, N. N., Faluvégi D. János, Koncz András, Átyim József 40—40 fill., Hadnagy Józsefné, Kovács József, Bitay Gábor, Faluvégi István, Ifj. Biró András, Kovács András, Kovács Dániel, Kis Lajos, Hadnagy Zsigmond, Faluvégi István, Személy István, Faluvégi Péter, Farkas Mihály, Szoboszlai László, Szász Ferencz, Nemes Ferencz, Hadnagy Dénes 20—20 fill., Rafaj Dániel, Hadnagy Berta 12—12 fill., Oláh Katalin, Faluvégi Zsigmond, Csontai Józsefné, Kovács András alsó, Szoboszlai István, Farkas Dániel, Kádár Ferencz, Bartha András, Szoboszlai Gergely, Oláh Jánosné, Faluvégi József, Szoboszlai András, Faluvégi A. Mózes 10—10 fill., Hadnagy Andrásné, Sárosi Györgyné, Kovács József 8—8 fill. összesen: 15 kor. 88 fill.

E közlemény összege..... 94 kor. 14 fill.

Az 1—18 " " ..... 2236 " 52 "

Együtt: ..... 2830 kor. 66 fill.

Sepsi-Szent-György, 1903. jan. hó.

PÁLL SÁNDOR, s. k.
egyh. gondnok.

JÓZSEF LAJOS,
lelkész.

Ajándék a tartsafalvi egyházközségnek.

Tekintetes Pálffy Mihály marosvásárhelyi ügyvéd úr néhai kedves szülői emlékére a taresafalvi unitárius egyházközségnek egy urasztali arany-poharat és 2 darab boros, zin kancsót ajándékozott 100 kor. értékben. A szülők iránti hálának és a szülőföld iránti kegyeletnek e szép megnyilatkozása nem szorul dicséretre. Csak egy kedves kötelességet teljesíték tehát, midőn e helyen, egyházközségem nevében, nyilvánosan is megköszönöm a gyermeki hála, s szülőföld iránti kegyelet e szép áldozatát.

Tarsafalván, 1903. jan.

ÜRMÖSI SÁNDOR,
lelkész.

